

U ovom clanku cemo analizirati Bosnjacke narodne osjecaje za vrijeme Turskog vakta i prikazati nacine na koji su se isti ispoljavali, bice tu podosta skeniranog materijala posebice misljenja historicara domacih i stranih, zapazanja stranih putopisaca, pisanija domacih obrazovanih Bosnjaka Kurtcehajica, Zepcevi Ilhamije, Beseskije, Ljubusaka i drugih, dotaknut cemo se i pokreta za autonomiju Bosne gdje cemo vidjeti da to nije samo borba protiv reformi, nego ima i vanjskopoliticke uzroke.

Na kraju mog izlaganja nadam se da ce svim citaocima biti jasno da Bosnjaci NISU doživljavali sebe i svoju zemlju samo kao krajisko ili rubno podrucje Osmanlijske drzave nego kao posebnu zemlju u okviru Osmanlijskog carstva sa pesebnim etnikumom koji se bitno razlikuje od Osmanlija.

Ljetopis Mula Mustafe Beseskije, mislim da ima na interliberu kupiti kompletan ljetopis, ja sam skenirao stranice iz knjige Bosnjacko iskustvo politike od magistra Esada Zgodica vezano za ovu temu.

Percepcija Bosne i Bošnjaka

U rekonstrukciji Bašeskijinog osjećanja i poimanja socijalne etike i njegove aksiološke percepcije svijeta politike njegova doba, polazimo od temeljnog pitanja: da li je u njegovom hroničarskom rukopisu, i imanentno, i u eksplicitnim iskazima, vidljiva neka percepcija Bosne, njenog povijesnog i etničkog bića? I ako ona jest prepoznatljiva, što, onda, čini njene bitne komponente?

Povijest etničko-narodne svijesti uopće pokazuje da se ona kristalizira oko svijesti o vlastitim prostornim dimenzijama. Ni povijest bošnjačke etničke samosvijesti u tom pogledu nije nikakva iznimka. Ilustira Mula Mustafa Bašeskija, upravo taj elemenat povijesti nacionalnog identiteta. Otuda, iz njegove percepcije Bosne izdvajamo njegovu svijest o bosanskim granicama. On, zapravo, zna da je Bosna zaseban teritorijalno-povijesni individualitet: on zna za bosanske granice, pa u tom znanju zna za bosanski povijesno-egzistencijalni prostor. On se i izražava upravo sviješću o pojmu i značenju bosanskih granica.⁵⁾ I to znanje u bitnom smislu ulazi u njegovu etničko-političku samosvijest. Na drugoj strani, zanimljivo je, u njegovom hroničarskom rukopisu nema ni naznake po kojoj bi se Bosna percipirala kao neka bezidentitetna osmanska provincija. Doduše, u njegovoj nominaciji Bosna je zasebni vilajet,⁶⁾ ali ništa drugo ne indicira da bi on Bosnu percipirao kao etnički, povijesno i politički obezličenu osmansku pokrajinu. Naprotiv, iz njegova se rukopisa da očitati svijest o povijesnom individualitetu Bosne. U sliku tog individualiteta ulazi, prije svega, kao što smo rekli, njegova svijest o bosanskim granicama.

Nadalje, u tu sliku, ulazi i svijest o etničkom individualitetu stanovnika Bosne. On, zapravo, zna za njihovu unutarnju diferenciju zasnovanu na vjerskim identifikacijama. Ali one nisu zapreka da se stanovništvo Bosne u etničkom smislu, označava jednim, zajedničkim imenom. Riječ je o etničkim Bošnjacima. Nigdje Mula Mustafa Bašeskija etnički individualitet bosanskog stanovništva ne diferencira na etničke Srbe ili etničke Hrvate. Naprotiv, uz svijest o vjerskoj diferenciji, on će stanovnike Bosne označavati kao etničke

5) Navedimo nekoliko Bašeskijinih iskaza u kojima se vidi to njegovo znanje bosanskih granica. "U međuvremenu je i Zihinli Hasan-paša umro na bosanskoj granici". (str. 345.) Ili, u 1759. godini Bašeskija bilježi: "U svrhu pojačanja zaštite bosanske granice paša je na trgovinu nametnuo novi porez..." (Cit. djel., str. 325.) A u 1789. godini će zapisati: "Ove godine u Erbeinu došla je arnautska vojska da čuva bosanske granice" (Cit. djel., str. 277.) Također će zapisati da se pričalo "kako navodno Buštaliya namjerava jedno mjesto na granici Bosne da pripoji Skadru". (Cit. djel., str. 235.)

6) Vidi se to iz njegove rečenice: "Eto, takve čudnovate stvari se događiše u Bosanskom vilajetu". (Cit. djel., str. 239.)

Bošnjake mada će, u direktnim formulacijama i deskripcijama najčešće bošnjačko ime aplicirati na bosanske muslimane. Otuda, pored izuzetno značajnog elementa narodne samosvijesti izraženog kroz znanje bosanskih granica i svijest o etničkom bošnjaštvu, koje transcendiraju vjerske diferencije, uvrštavamo u bitne elemente Bašeskijine percepcije Bosne svoga doba.

On se, u tom kontekstu, upušta u niz generalizacija kojima, u kritičkom ali i u vrijednosno-pozitivnom diskursu, nastoji identificirati opće, kolektivne, tipske psihološko-etičke karakteristike Bošnjaka. Tako će, naprimjer, jednom ih nazvati "ludim Bošnjacima" (cit. djel. str. 125.) zbog toga što su "ne razmislivši o posljedicama," na sebe preuzeli isuviše vojnih obaveza. I sam, da navedemo još jednu od tih stereotipija u kojima se kreće, averzičan prema novouvedenom običaju da se topovima označava početak posta, reći će: "Međutim, ostalima se, Bošnjacima pamet kasno dolazi, to u početku sviđalo, ali kako je pucanje topova svijet uznemiravalo, to rekoše da od toga gotovo i nema kakve koristi." (cit. djel. str. 240.) U još jednoj negativnoj tipizaciji općeg bošnjačkog mentaliteta on će reći: "Bosanski svijet je čudnovati svijet, naivan je i nezalica, sličan ovcu. Ako, naprimjer, neko nekog pohvali, pa bilo to paša ili ma ko drugi, svi ga u tom počnu slijediti, i to ide kao lanac. Međutim, ako domalo iza toga istoga neko pokudi, i opet ga slijede." (cit. djel. str. 277.) No, uz ove kritički intonirane tipske predstave socijalno-psihološkog "karaktera," Bašeskija umije prepoznati i pozitivne vrijednosti bošnjačkog etničkog individualiteta. Opisujući kako u vrijeme masovnih vojnih mobilizacija nije bilo krađa u sarajevskim mahalama, on će, u tom smislu, uopćavajući i reći: "Krađa nije bilo zato što nije bilo kradljivaca, a ne zato što su kuće čuvane. Bošnjaci su u tom pogledu u odnosu na druge narode kao anđeli. I onako koliko su čuvali, i to je bilo u kratkim ramazanskim noćima, dva sahata iza teravije, kada je i inače svijet budan, a poslije toga vremena do zore nije bilo ništa čuvano. Ovo je bila samo besposlica."⁷⁾

No, neovisno od stvarne utemeljenosti ovakvih i sličnih, negativno i pozitivno intoniranih, etničkih stereotipija, ostaje, i u navedenim formalacijama, nedvosmisleno kako Mula Mustafa Bašeskija prepoznaje etnički individualitet stanovnika Bosne i kako ga nominira kao identitet Bošnjaka, jasno razlikujući

7) Cit. dje. str. 267. Mula Mustafa Bašeskija se čak upušta u to da svoju tipsko-modelsku percepciju općeg bošnjačkog mentaliteta objasni konsekvencijama i geografskog okruženja u kojem Bošnjaci žive. Tako će, naprimjer, jednu od svojih karakterno-mentalnih generalizacija o prirodi Sarajlija ovako tumačiti: "... Sarajevo je od strane juga ili kible zatvoreno velikom planinom Trebevićem, pa tako Sarajlije nemaju uopće razboritosti. Imaju pamet, ali im ona kasno dolazi, kao što poslovice kaže "Nakon rušenja Basre". Sarajlije su poput stoke, pa će često za zlo reći da je dobro i obmuto". (Cit. djel., str. 202.)

sve one koji su "porijeklom Bošnjaci" ⁸⁾ od pripadnika drugih naroda. Ta diferencija, kao momenat bošnjačke narodne samosvijesti do izražaja dolazi u njegovom razlikovanju etničkih Bošnjaka i Osmanlija, Doduše, Bašeskija u svom ljetopisnom rukopisu ne tematizira eksplicitno ovu diferenciju. No, ona je nazočna, ne samo u eksplicitnim oznakama bošnjačkog etničkog individualiteta. Ona se, posredno, da očitati i u njegovom nekrologiju. Tu se, u jednoj sentenci, da prepoznati jasna diferencija Bošnjaka spram "etničkih" Osmanlija. Želeći istaknuti osmanlijsku oholost i aroganciju, on će, naprimjer, za Omer-efendiju, zamjenika katiba u mehkemi, reći: "...bijaše poput kakvog Osmanlije jordamili..." (cit. djel. str.134.) Povodom jednog turnadžije, pripadnika jednog od redova janjičarske vojske iz Istanbula, koji je došao u Sarajevo, i za koga je pretpostaviti da je Osmanlija, Bašeskija će, u kritičkom komentaru, reći: "Ovi iz Istanbula dolaze u poderanoj obući s pola papuče i tražeći kakve službe, šetaju se vilajetima. Šta ćeš, svrha je novac." (cit. djel. str. 258.) Tonovi averzičnosti, u kojima Bošnjaci iskazuju vlastitu etničku ali i političku diferenciju spram Osmanlija, pojavljivaće se kasnije u još eksplicitnijim formama kod obrazovanih Bošnjaka, posebno u kontekstu otvorenih i radikalnih sukoba sa osmanskom vlašću.

No, i u drugim aspektima njegove percepcije Bosne manifestira se njegova etnička bošnjačka samosvijest. Naprimjer, izražava se u njegovom poimanju etničkog karaktera vojske na tlu Bosne. Nigdje Bašeskija ove vojne formacije ne označava kao osmansku vojsku. Naprotiv, u kontinuitetu upotrebljava sintagmu "bosanska vojska". Tako će, naprimjer, u kontekstu "vijesti" o Bušatlijinim vojnim pohodima i reći "... kako je nekolicina Arnauta u blizini klanca Hot-planine kamenjem navalila na našu bosansku vojsku..." (cit. djel. str. 254.) Ili, i u istom kontekstu još jednom će zapisati: "I po drugi put bosanska vojska navali na Hot-klanac, ali je opet rasprše Aranuti i tako bosanska vojska pobježe ne slušajući ni paše." (cit. djel. str. 254.)

Uz ovaj izraz bosanske samosvijesti ide i Bašeskijino znanje autentične bošnjačke epsko-narodne i folklorne tradicije: to nije tradicija ni Osmanlija, ni etničkih Srba, ni etničkih Hrvata, nego upravo autentična bošnjačka tradicija. Ilustrira to znanje i tu samosvijest, između ostalog, i njegov opis umijeća Baba-Alije, siromašnog pekara i službenog telala: "Osobito je znao pjevati bosanske junačke pjesme uz tamburu ili bi umjesto tambure uzeo komad drveta. Tom prilikom bi hvalio junake, dušmanima sjekao glave."⁹⁾

8) Tako će, naprimjer, za jednog janjičarskog efendiju, koji je došao u Sarajevo sa "deset momčadi - sluga", i reći: "On je porijeklom Bošnjak". (Cit. djel., str. 194.)

9) Cit. dje., str. 205. I delija Mujo, zapaža Bašeskija, znajući za bosansku epsku tradiciju, često je "sjedeci pjevao seoske bosanske pjesme". (Cit. djel., str. 343.)

Nadalje, bošnjačka etničko-narodna samosvijest i kod Mula Mustafe Bašeskije iskazuje se i u znanju da Bošnjaci govore bosanski a ne turski jezik, i on ga tako i naziva. Navešćemo nekoliko ilustracija takve nominacije. Za Mula Hasana Nikšičanina će reći da je propovijedao "pola turskim a pola bosanskim jezikom." (cit. djel. str. 189) Iako piše svoj ljetopis na turskom jeziku, na više mjesta upotrebljava i termine bosanskog jezika, pa to i eksplicitno naznačava u formi formulacije: kako se to "bosanski zove"¹⁰⁾ ili kako se to "bosanski kaže".¹¹⁾ Kao i u povijesti narodne samosvijesti kod drugih etničkih grupa, tako se i kod Bošnjaka, i u liku Mula Mustafe Bašeskije, etnički individualitet iskazuje u individualitetu jezika kojim govore i u njegovoj nominaciji vlastitim etničkim imenom. Iskazuje se ta svijest i u Bašeskijinoj percepciji da je bosanski jezik u leksičkom smislu superiorniji u odnosu, naprimjer, na turski, arapski jezik i perzijski jezik.

Da rezimiramo: Mula Mustafa Bašeskija zna za bosanski teritorijalno-povijesni individualitet izražavajući ga sviješću o bosanskim granicama; on zna da su stanovnici Bosne zasebni, u odnosu na druge narode, Osmanlije, Arape, Arnaute i sl., etnički individualitet koji označava imenom Bošnjaci i da ta narodna cjelina egzistira nevosno od njene unutarnje vjerske diferencije (muslimani i nemuslimani). Bošnjačka etnička svijest i bosanska politička samosvijest iskazuju se u i drugim aspektima, naprimjer, sviješću o bosanskoj a ne osmanlijskoj vojsci u Bosni, znanjem epsko-etničke bošnjačke tradicije kao i sviješću o zasebnom jeziku, bosanskom jeziku kojim govore etnički Bošnjaci.

Zločin, kazna i pravo

No, ova opća mjesta o bošnjačkom etničkom individualitetu i o Bosni kao zasebnoj povijesno-teritorijalnoj cjelini u Bašeskijinim percepcijama daju se otčitati i preko posrednih iskaza. Riječ je o temeljnom pitanju: da li se iz njegova rukopisa može otčitati nazočnost ideje unutarbošnjačke konvergenije? Pitanje je tim značajnije ako se ima u vidu da je cjelokupni osmanski ekonomsko-vojni i državno-politički poredak, iz svoje biti, neminovno proizvodio socijalno-političke antagonizme manifestne i u socijalnoj preferenciji muslimansko-bošnjačke komponente. Da li, u tom smislu, osmanska favorizacija "ummeta" spram bošnjačkog "milleta" uspijeva da destruiira unutarbošnjački integritet i svebošnjačku socijalno-etičku i etničku osjećajnost kao

10) U tom smislu, naprimjer, pišaće da se neki veliki leptiri "...bosanski zovu prndilj...". (Cit. djel., str. 153.)

11) Naprimjer, u tom smislu će pisati: "Konačno, kako se bosanski kaže, pametara nejma da pamti ovakvu zimu". (Cit. djel., str. 174.). Na drugom mjestu, opisujući neku bolest, Bašeskija piše: "... oni bi cičali i zavijali, kako se to bosanski kaže cikoto". (Cit. djel., str. 304.)

Ratna hronika Omera Novljanina

Omer Novljanin je porijeklom Bosnjak iz Novog, učestvovao je u vojnama u krajini za vrijeme Austrijskih pohoda na Bosnu.

U običajnost ratovanja ulazi i fenomen *predaje gradova na "viru"*. Novljanin daje prikaze više takvih slučajeva. Ali ni taj ethos nije uvijek do kraja respektiran: izigravanje zadate riječi u vidu masakra nad stanovništvom nije bilo atipično.

Bošnjačka samosvijest

Napokon, među idejama Novljaninove hronike koje su što imanentno, a što eksplicitno u njoj, u okviru opisa ratnih događaja, sadržane, izdvojicemo i ideju *bošnjačke samosvijesti*. Moglo bi se, zapravo, i reći, da Novljaninova hronika, u suštini, predstavlja neku vrstu manifesta *bošnjačkog identiteta* iskazanog kroz jasnu svijest o Bosni kao posebnosti i bošnjačkom etničkom entitetu kao individualitetu. Naravno, ta se samosvijest ne javlja u nekom apsolutno čistom obliku: ona je prirodno posredovana sa više duhovnih silnica, među kojima se izdvaja osjećanje panislamizma i integriranosti u osmansku državu. Pa ipak, iako posredovana tim silnicima, pokazuje se i kod Novljanina, Bošnjaci su svjesni svog etničkog individualiteta a Bosnu doživljavaju ne samo u zavičajnom ili regionalnom nego i u državno-političkom smislu, dakle, kao vlastiti, sasvim prepoznatljiv povijesno uobličen i teritorijalno individualiziran politički prostor. I jedno i drugo, i bošnjačka narodna samosvijest i svijest o Bosni kao političkoj domovini, u Novljaninovim deskripcijama iskazuju se u različitim kontekstima. Prije svega, manifestiraju se u kontekstu razumijevanja aspiracija i ratnih ciljeva austrijske vojske. Novljanin otuda neprestano govori o posebnom entitetu kojeg naziva "bosanski narod". Govoreći o pretpostavkama od kojih Austrija polazi u definiranju ciljeva svojih pohoda na Bosnu, Novljanin će, naprimjer, apostrofirajući taj entitet, pisati, da su Austrijanci mislili da je "... bosanski narod slab" i da su stekli "... pogrešno uvjerenje da je bosanski narod, zbog velikih problema u upravi došao u nesređeno stanje..."²⁶ Prema tome, Novljanin zna da unutar osmanskog carstva postoji zaseban etnički entitet - bosanski narod: on se nije, i pored sveg njegovog masovnog panosmanskog osjećanja, utopio i nestao u stranom etničkom entitetu. Ni panislamistički duh, kojim je prožet, nije deindividualizirao zasebni individualitet bosanskog naroda. Novljanin, razumljivo, ne poriče veze i odnose bosanskog naroda s osmanskim carstvom: cilj je austrijskih pohoda, "prije svega, napasti Bosnu i osvojiti je, i sa mjestimičnim pritiscima narušiti veze jedinstva i zajedništva ovdašnjeg naroda".²⁷ Naravno, riječ je o vezama s osmanskom državom. Bosna je za bosanski

26) Cit. djel., str. 16.

27) Cit. djel., str. 16.

narod i njegov "zavičaj, koji je ostao od naših djedova..."²⁸⁾ ali i više od toga: ona je, u političkom smislu, njegova "država" - domovina. Tu svijest o Bosni kao domovini u državno-političkom smislu iskazuje Novljanin na više mjesta. Tako, naprimjer, piše kako je dobročinstvo Svemogućeg, njegova naklonost i dobrotu"... učinili su da se sve više razvija ljubav za očuvanje domovine..."²⁹⁾ Svijest o Bosni kao domovini bosanskog naroda, posebno se jasno iskazuje u kontekstu Novljaninova tumačenja motiva i ciljeva otpora navali austrijske vojske.³⁰⁾ Među tim motivima, naravno, stoji i motiv borbe za očuvanje osmanske države kao cjeline.³¹⁾ Najčešći je motiv, pak, sadržan u pozivu na borbu za islam.³²⁾ Ali, figurira u Novljaninovim opisima, s potpuno eksplicitnom sviješću, i motiv odbrane Bosne kao domovine bosanskog naroda. Vidi se to i iz njegova tumačenja svrhe njegove hronike: biće vrijedno"... pročitati o onima koji su se borili na bojnopolju za vjeru i otadžbinu..."³³⁾ Puna bošnjačka samosvijest iskazuje se, i to ne slučajno, upravo u kontekstu ranih pohoda Austrije. U toj egzistencijalnoj situaciji, svijest o zasebnosti bosanskog naroda i svijest o Bosni kao njegovoj domovini, pobuđena je i stimulirana sviješću o ratnim ciljevima austrijskih pohoda. Treba, dakle, imati u vidu i taj ratni kontekst da bi se razumjelo porijeklo i sadržina svijesti o bosanskom identitetu. "Riješenost Bošnjaka da brane svoju zemlju bila je razumljiva iz više razloga. Oni su bili svjesni da Austrija kani ne samo pobjediti Osmanlije, nego i istrijebiti islam i muslimane na Balkanu, pa je to bilo u stvari pitanje opstanka na pradjedovskoj zemlji. Osim toga,

28) Cit. djel., str. 43.

29) Cit. djel., str. 51.

30) Kod Novljanina se još ne vidi da li on pod bosanskim narodom podrazumijeva, pored muslimana i hrišćansko stanovništvo u Bosni, što će se nedvosmisleno iskazati kod Muhameda Ermina Isevića s početka 19. vijeka.

31) Omer Novljanin će na više mjesta iskazati svijest da je cilj austrijske i ruske politike "... da nanose štetu Osmanskoj carevini". (Cit. djel., str. 19.) Ali, njihov je krajnji cilj da se Osmansko carstvo "uništi". Na tom putu stoji Bosna pa je njena odbrana, u krajnjem, odbrana cijele osmanske države.

32) Taj islamski motiv neprestano je u prvom planu u Novljaninovim opisima. Tako će na jednom mjestu pisati: "Sačuvaj islam od svih nevjernika, koji su se međusobno sporazumjeli i zakleli da će korijen islama iščupati s lica zemlje i da neće ostaviti nijednog muslimana". (Cit. djel., str. 49.) Otpor austrijskoj vojsci istovremeno je i borba za očuvanje islama. Islamsko-osmanski motiv je nedvosmislen: u ime naroda banjalučke tvrđave, paša tvrdave će to iskazati riječima: "Mi smo za islam i za padišaha". (Cit. djel., str. 44.)

33) O. Novljanin, cit. djel., str. 15. Novljanin zna za ciljeve austrijskih ratnih pohoda: "... napasti Bosnu i osvojiti je..." (cit. djel., str. 16.), piše na jednom mjestu, o sadržini tih ciljeva, da bi, na drugom, tu svijest i znanje još jednom potvrdio: austrijska vojska "... pripremljena je s ciljem da opsjedne Bosanski ejalet sa svih strana i potpuno ga preuzme u svoje ruke". (Cit. djel., str. 18.) A napad na Bosnu jest napad "na našu domovinu". (Cit. djel., str. 22.)

gubitkom Slavonije i Like, sve muslimansko stanovništvo je bilo prisiljeno iseliti se u Bosnu da traži spas i mogućnost opstanka, ili se u suprotnom pokrstiti. Svjesni genocida koji je nad njihovim sunarodnjacima proveden u Lici i Slavoniji, Bošnjaci su znali da ih čeka ista sudbina izgube li rat sa Austrijom od koje su, u tom trenutku, bili najozbiljnije ugroženi".³⁴⁾ Novljanin svojom hronikom ne pokazuje samo osobnu svijest o egzistencijalnim opasnostima koje dolaze s austrijskim pohodima: ona je svojevrsno svjedočanstvo-manifest bošnjačke samosvijesti toga doba uopće, u samom narodu, dakle, oformljene svijesti o zasebnom identitetu u čiju sadržinu, vidjeli smo, ulazi i svijest o antibošnjačkim ratnim prijetnjama od strane austrijske politike. A one su ultimativne: ili smrt ili pokršćavanje ili izgon iz Bosne. Austrijski car Karlo VI ne ostavlja, izvan tog izbora, Bošnjacima nikakvu drugu alternativu. U proglasu kojeg izdao u junu 1737. godine, dakle, pred vojni upad u Bosnu, poručio je Bošnjacima da im pod Austrijom "zakon svoje vjere mjesta imati ne može", pa svi oni koji ostanu u Bosni moraju se pokrstiti. Ko to ne prihvati mora otići iz Bosne.³⁵⁾ Hronika Omera Novljanina je svjedočanstvo o tome kako su Bošnjaci, s punom samosviješću, izabrali treću alternativu: borbu za svoj opstanak u Bosni kao svojoj autohtonoj domovini.

* * *

U zaključku, valja istaći da Omer Novljanin, razumljivo, ne misli u pojmovima niti razvija teoriju o "predratnoj psihozi", ratnoj običajnosti svoga doba ili o bošnjačkom identitetu. Izdvajajući ove motive - teme iz njegove hronike htjelo se apostrofirati ono osebujno njegove historiografske "metode" u pristupu historijskim događajima. Nije, dakle, riječ o suhoparnom opisivaju "činjenica". Naprotiv, njegova hronika dopušta da se uđe i u "sadržinu" historijskih zbivanja, a posebno u živi svijet njenih aktera: ljudi i naroda. S tog stajališta može se i reći da Omer Novljanin proširuje kako predmet tako i saznanje mogućnosti bošnjačke historiografije: uvodi, svojevrsnu "psihologiju historije", tako što slika i egzistencijalno-psihološka stanja aktera historije. I suvremena socijalna psihologija, posebno masovna psihologija rata može u Novljaninovoj hronici naći podsticanje ideje i inspirativne spoznaje. Ali, proširuje predmet historiografije i tako što nam otvara pristup spoznaji običajnosti ratovanja svog doba. S tog stajališta njegova hronika ulazi u povijest socijalnih znanosti u Bosni i Hercegovini. Također, njena se vrijednost iskazuje u tome što je jedno od značajnih svjedočanstava o pojavi i

34) Fehim Nametak, Lamija Hadžiosmanović, Predgovor Novljaninovoj hronici, nav. izd., str. 7.

35) Navedeno prema: Avdo Sućeska, Korijeni genocida nad Bošnjacima, u : A. Sućeska, "Bošnjaci u osmanskoj državi", Vijeće kongresa Bošnjačkih intelektualaca Sarajevo, 1995, str. 54.

genezi bošnjačke samosvijesti. Iz nje se daju raspoznati i njene, historijskim okolnostima toga doba, uvjetovane, imanentne granice. Ali očitavaju se i razvojne tendencije te samosvijesti. Ona je u naporu izlaženja iz obezličavajućih "okova" panosmanizma i hoće da se uobliči i individualizira u sintezi sa svojom islamskom supstancijom. Riječ je naravno o povijesnoj tendenciji u razvoju bošnjačke samosvijesti koju u jednom vremenskom trenutku Omer Novljanin opisuje egzistencijalnim tonovima, epskim idealizacijama i literarno-impresivnim slikama.

8.2. MEMOARI: VOJNI ETHOS I RATNA OBIČAJNOST (Ahmed Hadžinesimović)

Poput Omera Novljanina i Ahmed Hadžinesimović¹⁾ u svom historiografskom djelu "Kronika događaja"²⁾ opisuje zbivanja u austrijsko-turskom ratu na tlu BiH i Srbije (1736-1739). Ali, njegov hroničarski tekst³⁾ obuhvata i događaje iz rusko-turskog rata i doba ropstva u koje je pao u bitci za tvrđavu Očakov. U svom, žanrovski gledajući, memoarskom djelu, Ahmed Hadžinesi-

1) Na osnovu podataka koje je sam dao u svom djelu, kao i na osnovu jedne zabilješke koju je dao na jednom primjerku Kur'an koji je prepisao, vidi se da mu se otac zvao Hasan i da poginuo pri pohodu na Iran (1726/27.g.). Kad je odrastao, svrstan je u vojne redove pa se pretpostavlja da je njegova porodica pripadala vojničkom staležu, odnosno posadi u Pruscu. Sam kaže da je rođen u doba vladavine Ahmeda III, sina Mehmeda IV, dakle, između 1703. i 1718. godine. Najvjerovatnije rođen je, najranije, oko 1716. godine, svakako u Pruscu. O izvjesnom obliku njegova obrazovanja može se zaključiti iz činjenice da je 1725/26. godine počeo prepisivati Kur'an, ali nije imao visoko obrazovanje. Na rusko ratište upućen je 1736/37. godine zajedno sa 7.200 bosanskih vojnika pod zapovjedništvom Bekir-paše Čengića, i to pod Očakov. Nakon pada ove tvrđave (2. juli 1737.g.) biva zarobljen da bi se ropstva oslobodio 1744. godine kada se vratio kući, u Prusac, gdje živi jedno vrijeme. Posljednje vijesti o njemu govore da je bio kraja života u Ruščuku gdje je i napisao svoje historijsko djelo. Ne zna se gdje je i kada umro, ali se pretpostavlja da je umro u Ruščuku 1789. godine. (Bibliografski podaci dati prema: Hazim Šabanović, Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima, "Svjetlost", Sarajevo, 1973, str. 502-509.)

2) Prema Hazimu Šabanoviću, djelo nema naziva, ali ga pri završetku pisac naziva "Istorija". Hadžinesimovićev tekst će se citirati prema, prijevodu F. Nametka i L. Hadžiosmanović, nav. izd.

3) U žanrovskom smislu Hadžinesimovićevo djelo se različito određuje. M.T. Okić Hadžinesimovića smatra istoričarem u studiji "Jedan zaboravljeni historičar XVIII veka (Ahmed Hadžinesimović iz Prusca), Kalendar Gajreta, Sarajevo, 1938. F. Nametak i L. Hadžiosmanović njegov tekst smatraju hronikom. A Hazim Šabanović njegovo djelo smatra za memoare. Ovo posljednje žanrovsko svrstavanje je najadekvatnije i zbog činjenice da ga je u odnosu na događaje koje opisuje Hadžinesimović, napisao post festum. Jer, pisac je svoje djelo završio u Ruščuku 1772./1773. godine, dakle, 35 godina nakon događaja kojima se bavi.

Zepevi Ilhamija, kritika Osmanlijske uprave moci i samosvijest Bosnjaka.

nego i sopstveni protest protiv osmanskih vlasti.³¹⁾ To je protest nemoćnih, socijalno deklasiranih, ratovima invalidiziranih, ekonomski i politički obe-spravljenih. Nasuprot tom protestu stoji indolentna osmanska vlast ogrezla u ravnodušnosti, anarhiji, samovlašću i samodovoljnosti. Iz ove svijesti o klasnoj struktuiranosti muslimanskih masa proizlazi i svijest o diferenciji između autentičnih, "etničkih" Bošnjaka-muslimana i "etničkih", vladodržačkih Osmanlija. Ta će svijest, naprimjer, biti nazočna i u jednoj pjesmi anonimnog pjesnika u Janjarskom kodeksu s početka 19. stoljeća. Osuđujući radikalno osmansku vlast, i ova pjesma "... ulazi u krug antiturskih pjesama alhamijado literature koje svjedoče o negativnom odnosu muslimanskog stanovništva prema osmanlijskoj upravi u Bosni i Hercegovini, osobito u nemirnim vremenima XVII i XVIII stoljeća i izražavaju osudu njenog nasilja, korupcije i nemoralnih činova odvajajući uz to Bosanske Muslimane i islamsku religiju od Osmanlija".³²⁾ Ono što narodna bošnjačka svijest, iz perspektive vlastite socijalne deklasiranosti i iz svog kritičkog iskustva sa osmanskom vlašću iskazuje jest, dakle, svijest i o etničkoj posebnosti Bošnjaka, pa se još jednom pokazuje i u kontekstu alhamijado književnosti kako se upravo bošnjačka svijest reprodukuje kroz kontinuitet kritičkog odnosa spram osmanske države i njenih institucija.

Etnička samosvijest i kritika vlasti

Tu etničku bošnjačku samosvijest ima i Ilhamija. On zna za etnički pluralizam unutar orijentalne civilizacije.³³⁾ A unutar tog pluralizma zna nedvosmisleno za diferenciju između etničkih Turaka i etničkih Bošnjaka. Otuda će, u jednoj pjesmi i reći: "Neko Turčin, neko Bošnjak...".³⁴⁾ I u jednoj drugoj pjesmi ilhamija će iskazati svijest o bošnjačkom individualitetu, pa će, obraćajući se Bogu, reći: "Ti si čuvar ovog Bosanca...".³⁵⁾ Upravo je ova svijest

31) Kao i drugi obrazovani Bošnjaci kritičke orijentacije (neovisno da li pišu orijentalnim jezicima ili bosanskim jezikom) i Sulejman Tabaković će, moralno i politički, stati na stranu socijalno deklasiranih slojeva: "Sirotinju svako gazi,/zenginome hatar pazi,/siromahu muka svakad,/mjesta nema gdje će plakat, /veli mu se: nemoj lagat". (Cit. prema: M. Huković, Kritički tonovi alhamijado pjesništva, nav.izd., str. 206).

32) Muhamed Huković, Alhamijado književnost i njeni stvaraoči, nav.izd., str. 199.

33) U tom smislu Ilhamija će diferencirati: "Neko Arap, neko stranac/Neko Uzbek, neko Perzijanac...". (prema: M. Hadžijamaković, cit.djel., str. 137). On, dakle, u svojim pjesmama "...izražava univerzalnost, pluralizam i složenost svijeta ukazujući pored brojnih raznolikosti u karakterima i navikama ljudi i na etničku raznolikost". (Muhamed Hadžijamaković, Nekoliko pjesama iz Ilhamijina Divana, cit.izd., str. 85.)

34) Cit. djel.,str. 137.

35) Cit. djel.,str. 147.

o etničkoj diferenciji bitni horizont unutar kojeg će Ilhamija provesti svoju radikalnu kritiku osmanske vlasti. Pored kritike "svešteničkog" dijela uleme i kritike dekadencije pravosudnih institucija, Ilhamija će, s bošnjačkom etničkom samosviješću i vršiti neposrednu kritiku izvršne osmanske vlasti. Tu, u identifikaciji je on nedvosmislen: "Turčin nema amela, Krivda pravdu zamela, Pa se pravda omela."³⁶ I u pjesmi "De li ti je Halil paša" Ilhamija će neposredno identifikovati najvišu osmansku vlast u Bosni kao središte ne samo nepravde, nasilja i anarhičnosti nego i opće moralne dekadencije izražene u licemjerstvu, lažima i podvostručenosti. Reći će u toj pjesmi: "De li ti je Halil paša, /A musafir Ali paša, /I goveda znaše naša, /de to biše laži vaše."³⁷ U toj kritici vlastodržcima moralistički pledoaje: "Postidite se, sramota je, /Pobojte se, grehota je, /Što činite promislite, /De to biše laži vaše."³⁸ Ovakvom kritikom osmanske vlasti na bosanskom jeziku Ilhamija, također, ulazi u maticu kritički orijentirane alhamijado književnosti, i to one kritičke intonacije koja se još neposrednije obrušava na aktere osmanske elite državne moći. Kao ilustraciju takve kritike možemo navesti "Pjesmu koju je napisao sarajevski pjesnik o nasiljima Tekeli Mustafe-paše" u kojoj se opisuje stanje u Bosni 1647. godine. "Pjesnik se posebno žalio na Tekeli Mustafu-pašu, valiju bosanskog, koji, što je god poduzeo, nije uspio. Skupivši na brzinu vojsku, bez discipline i bez kvalificiranog vojnog rukovodstva, on se tako sukobio sa mletačkom vojskom, doživio poraz, a vojska se u rasulu razbjježala. Neprijatelj je povratio Liku i Krbavu i prodro do Prusca (Akhisara), pa je i Tekeli Mustafa-paša bio smijenjen. To stanje se vrlo negativno odrazilo na stanovništvo Bosne i Hercegovine i jadikovke pjesnikove su sasvim razumljive."³⁹ I anonimni autor pjesme "Bosanska ilahija sačinuta u Novom" neće se libiti da, u ironičnoj formi, kritički dodime i najvišu osmansku vlast, pa će, identificirajući hipokriziju u vrhu osmanske države, i reći: "U našeg dragog cara /Ti pogledaj zlih memura (činovnik, službenik, nap.E.Z.) /Svaki kaže da će pravo, /Svi namika čine krivo".⁴⁰ Alhamijado književnost, dakle, kao i kritika u razvijenoj formi političkog traktata, identifikira, u kritičkom smislu, osmansku vlast kao ključno žarište moralnog propadanja i anarhičnog bezvlašća u Bosni. To opće iskustvo osmanske politike sazeo je u svojim pjesmama i Ilhamija.

36) Nav.prema: M. Hadžijamaković, Cit. djel., str. 70.

37) Cit. djel.,str. 77.

38) Cit. djel.,str. 77.

39) Muhamed Huković, Alhamijado književnost i njeni stvaraoaci, nav. djel., str. 196.

40) Muhamed Huković, Kritički tonovi u alhamijado književnosti, Cit. djel., str. 204.

Mehmed Sacir Kurtehajic-rano Bosnjacko prosvjetiteljstvo i njegove predstave o Bosnjackom narodu koje ukljucuje i druge religije.

naroda ovog područja, usprkos austrougarskoj okupatorskoj politici."³⁵⁾ No, otkrivanje i recepcija svijesti o slovenskoj jednorodnosti nije kod Kurtčehajića dezindividualizirala svijest o posebnoj egzistenciji bošnjačkog naroda. Upravo ta svijest stoji iza njegovih apeliranja poput ovog: "Od starih predrasuda treba da se oslobodimo ... i da bratski jedan drugome ruke pružimo negledajući koga je ko vjerozakona, da se složimo, ponoseći se što smo sinovi jednog oca, i trudimo se s dušom i tijelom za sve ono, što služi za napredak, bogatstvo i čast carstva..."³⁶⁾ To što hoće prosvjetiteljstvom obnoviti i "čast carstva," dakle, što Bosnu još ne vidi izvan Osmanskog carstva, čak i to što u nekim svojim tekstovima upozorava Tursku na panslavističke opasnosti, nikako ne znači da je panslanizam dezindividualizirao bosansku samosvijest. Naprotiv, u svom prosvjetiteljskom nagnuću, svjestan egzistencije bošnjačkog naroda kao etničkog individualiteta,³⁷⁾ on se obraća cijelom narodu Bosne: "O narode, živeti u Bosni!" Ideja "bratskog života" i "zajednički rad" na prosvjećivanju podrazumijevaju kod Kurtčehajića svijest o egzistenciji individualiziranog bosanskog naroda koji uključuje sve stanovnike Bosne i Hercegovine bez obzira na njihovu konfesionalnu pripadnost, i svijest o bosanskohercegovačkoj teritorijalno-političkoj zasebnosti. Zato on i piše o "hristjanima bosanskim"³⁸⁾ a ne o Hrvatima ili Srbima u Bosni, što naravno, izaziva agresivne napade srpskih listova u Srbiji koji uveliko rade na "srbizaciji" pravoslavnih Bošnjaka, kao što istovremeno traje izvanjska politika "hrvatizacije" katoličkih Bošnjaka. Znajući da iza ove neprirodne "nacionalizacije" "hristjana bosanskih" stoje teritorijalno-političke aspiracije prema Bosni, Kurtčehajić vodi političke polemike u kojima su "... na udaru u prvom redu Srbija i njene pretenzije na Bosnu, takođe i Crna Gora, zatim Rusija, koja pravi smutnje među slovenskim narodima na Balkanu, panslavističke sanjarije, narodnjaštvo i sl."³⁹⁾

35) Muhsin Rizvić, Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Djelo, Knjiga XLVI, Odjeljenje za književnost, Knjiga 2/1, Sarajevo, 1973. , str. 42.

36) M.Š.Kurtčehajić, Patriotizam, "Sarajevski cvjetnik", 2/1870. 30,1, od 25 jula 1870.

37) Iz perspektive te svijesti, nije "Sarajevski Cvjetnik" hito biti isključivo muslimanski list. U skladu sa svojom bošnjačkom samosviješću, list je bio otvoren za priloge i drugih vjerskih grupacija unutar bošnjačkog naroda. Saraduju, u tom smislu, naprimjer, Gavro Vučković, jedno vrijeme predstavnik pravoslavnih Bošnjaka u Carigradu, Teofil Petranović, upravitelj pravoslavne škole u Sarajevu, Đorđe Lazarević, pravoslavni učitelj u Sarajevu, Savo Kosanović, također učitelj, Špiro Kovačević, trgovac iz Mostara. U listu je surađivao i Donisije Ilijević, mitropolit dabrobosanski.

38) "Sarajevski cvjetnik", I/1869.br. 13.

39) Todor Kruševac, cit.djel., str. 60.

Kurtćehajić će, istovremeno, svesrdno prihvatiti i ideju građanske jednakosti u Bosni, i to ne samo zato što tu ideju propagira oficijelna osmanska vlast. Dublji motiv recepcije ove ideje je u tome što ona na formalno-pravnoj razini sasvim korespondira s temeljnom prosvjetiteljskom mišlju o jednakosti ljudi u sposobnosti za razum. No, Kurtćehajić recipira ideju građanske jednakosti i zbog toga što ona odgovara i njegovom poimanju etničko-političkog individualiteta bosanskog naroda: ideja građanske jednakosti nivelira unutarvjerske diferencije, satavlja ih u drugi plan, pa se bošnjačka samosvijest može upravo nesmetano emanirati u ideju jednakosti svih pripadnika bosanskog naroda. Ideja građanske jednakosti i svijest o jedinstvenom bošnjačkom narodu, otuda su do kraja korespodente i međusobno stimulirajuće.

Ne ostavljajući nedoumica što podrazumijeva pojmom pod naroda, odnosno, pod pojmom "bosanskih žitelja"⁴⁰⁾, Kurtćehajić će svoju bosansku samosvijest iskazivati i posredno, *odbranom autentične narodne kulture pred prezrivi i ignorantnim odnosom što ga iskazuje osmanlijska arogancija*. U tom smislu je karakteristična njegova odbrana bošnjačkog folklornog stvaralaštva: "Živjeli, braćo Bošnjaci! Neka i ubuduće vama Stambolije viču "Debela glava, Bošnjak", kad vi radije slušate gusle, uz koje vam se pričaju djela vaših predaka nego čemane, čamareta itd. Vi na takve besposlice nemojte glave okretati. Oni koji vam tako govore odrasli su u hamamskim ćulmama te ne znaju ni šta je stid ni šta je uljudnost, a Stambolija, koji zna šta je čast i poštenje, nikad vas neće prekoriti, što gusle slušate, nego se i sami klone od Karadoza i s gnušanjem ga preziru"⁴¹⁾ Prema tome, uz sav afinitet prema modernom, univerzalnom, općeljudskom, Kurtćehajićevo poimanje prosvjetiteljstva nije ga odvelo u apstraktni, beživotni i anacionalni kosmopolitizam. Naprotiv, *ono je s jedne strane dospjelo do sinteze univerzalnih vrijednosti nauke i znanja, i, svijesti o bošnjačkom identitetu u čijoj osnovi stoji prosvjetljena narodna kultura i prisvojena tradicija koja čuva svijest o zasebnosti bosanskohercegovačke egzistencije*.

⁴⁰⁾ Upravo Todor Kruševac smatra "... da ostaje neobjašnjivo kako je Kurtćehajić zamišljao pojam narodnosti, nacije, koji na nekoliko mjesta spominje, a u vezi sa svojim prorežimskim stavovima". (Cit.djel., str.60.) Naravno, to ostaje "neobjašnjivo" iz perspektive "srbizacije" i "hrvatizacije" "hristjana bosanskih". No, iz perspektive bošnjačke samosvijesti, politički pansosmanizam nije implicirao i bošnjačku etničku dezindividualizaciju o čemu svjedoči i to da se Bošnjaci nikada nisu identificirali "etničkim Osmanlijama". Ni u Kurtćehajićevo "... isticanju postignute tobožnje građanske jednakosti" (T.Kruševac, cit.djel., str. 59.) nema ništa "tobožnjeg", odnosno, demagoškog i neprirodnog. To što Kurtćehajić u idealiziranoj formi predstavlja dostignuća u ostvarenju građanske jednakosti u kontekstu osmanske vlasti ne može dovesti u pitanje da je Kurtćehajić prihvatio ideju građanske jednakosti zbog toga što ona, prije svega, konceptijski jest u dosluhu kako s njegovim prosvjetiteljstvom tako i s njegovim poimanjem naroda bosanskog.

⁴¹⁾ M. Kurtćehajić, cit.prema: M.Papić, nav.djel., str. 73.

Zapazanja jednog francuskog putopisca o odnosima između Osmanlija i Bosnjaka.

i egzistencijalnoj ugroženosti Bosne i njenog muslimanskog stanovništva, sa svoje strane, objektivno, neminovno, u bitnom smislu, sudjelovali su u razvoju bošnjačke svijesti o Bosni kao zasebnom životnom prostoru, povijesno individualiziranim teritoriju, i nužnom političkom okviru unutar kojeg se osigurava narodni opstanak. Kao i u povijesti drugih naroda, tako i u bošnjačkoj nacionalnoj povijesti ratovi su studenac narodnog samosviještavanja, izvor formiranja velikih unutarnjih svebošnjačkih osjećajnosti, žarište kulturnog poimanja vlastita povijesno omeđenog prostora. Zato Bošnjaci svoju narodnu samosvijest i grade na sakralizaciji bosanskih granica, svetosti bosanskog teritorijalnog integriteta i masovnom doživljaju Bosne kao bošnjačke zemlje, dakle, prostora koji nije bezidentitetni teritorij, ili tek puka osmanska provincija. Naprotiv, to je teritorijalno-politički individualitet pojmljen kao njihova "domovina", "otadžbina", odnosno, kasnije kao državno-politička autonomija.

23. Bez obzira na sve migracijske tokove, do kojih je dolazilo s ratovima i osmanskim vojnim porazima, Bošnjaci su, u svojoj matici, trajno, uporno, kontinuirano, bili vezani za bosansku zemlju, koju su doživljavali kao svoj autohtoni životni prostor.¹⁰⁾ Upravo ta *ukorjenjenost u bosansku zemlju* kao povijesno naslijeđeni, a ne izvanjski prisvojeni teritorij, objektivno je sudjelovala u stoljetnom razvoju svijesti o Bosni kao bošnjačkom, a ne osmanskom, povijesnom, običajno-političkom individualitetu.¹¹⁾

10) O bošnjačkoj vezanosti za bosansku zemlju, koja implicira i njihov "karakteru" averzičnost prema teritorijalnom ekspanzionizmu, svjedoči i A. Bue, koji će, boraveći u Bosni između 1836. i 1837. godine, zapaziti da jedan od razloga bošnjačkih antisimpatija prema Osmanlijama leži i u tome što oni izazivaju nemire na njihovim granicama: "A Bosanac je želio da živi u miru, a nije želio da osvaja tuđe zemlje, kao što nije htio ni da podnosi tuđi jaram, ma čiji on bio." (M. Šamić, nav. djel., str. 252.)

11) Tu bošnjačku ukorijenjenost u bosansku zemlju identificiraju i moderne interpretacije: Bošnjaci "... su razvili svijest i o osobitoj sudbinski važnoj vezi i povezanosti njihove egzistencije i egzistencije njihove zemlje, kao države i zemlje koju su oni naslijedili od zajedničkih predaka i sačuvali do tog vremena." (Muhamed Filipović, Bošnjačka politika, "Svjetlost", Sarajevo, 1996, str. 27.) I raniji uvidi u bošnjačku povijest, također, u neraskidivoj vezanosti Bošnjaka za bosanski, povijesno uobličeni prostor, vide važan povijesni faktor njihova etničkog i političkog individualiziranja. U tom smislu bosanskohercegovačkim muslimanima kao dijelu slavenskog etnosa "... je sudbinom dopušteno..." da "...ostane pod naročitim okolnostima, valjda najduže vrijeme na jednom mjestu privezan uz zemlju, nikako ili vrlo neznatno migrirajući. Čvrsta vezanost za jedno mjesto i naročite životne prilike stvorile su od ovog narodnog dijela kroz vijekove jedan individualitet osobnog karaktera." (Muhamed M. Sudžuka, Naš problem, Sarajevo, 1933, str. 25.) Iako, naravno, Sudžukina konstrukcija po kojoj su bosanskohercegovački muslimani "Srbohrvati", nema svoje smisljeno utemeljenje, ona ga nije lišila i mogućnosti da dostigne i neke racionalne uvide, među kojima je i uvid u povijesno značenje bošnjačke identifikacije sa bosanskom zemljom u njihovu etničkom samorazvoju.

Taloci smatra da je pokret Husein Kapetana Gradascевичa bio nacionalni, samo da napomenem da autor ove knjige ne dijeli takvo mišljenje, ali ga dijele Taloci i Ahmed S.Alicic koji je i napisao knjigu pokret na autonomiju 1831-32.

Bez obzira na ograničene društveno-povijesne pretpostavke pokreta, neovisno od mnoštva partikularnih interesa koji su ga posredovali i pored svih historijski determiniranih njegovih ciljeva, politički projekat Huseina Gradaševića ima povijesno značenje u tom smislu što to je bio pokret koji je sa idejom autonomne Bosne, uveo Bošnjake u svjetsko povijesne borbe okupljene oko nadolazeće tendencije etničkog samosvještavanja, nacionalne emancipacije i raspadanja svjetske vladavine Osmanskog carstva. Po participaciji u ovoj tendenciji, ovaj pokret jest povijesno relevantan.¹²⁸⁾ Inklinacije pokreta, mada i nedovoljno samosviješćene, doći će do pune riječi tek post festum, dakle, nakon njegova sloma. Akcije osmanskih vlasti u Bosni, nakon sloma pokreta, pokazaće, zapravo, da je pokret što samoosviješćeno, a što imaginacijom, znao za konzekvence osmanskih vojnih reformi. Slom pokreta će za svoju konzekvenciju imati, prije svega, dezindividualizaciju Bosne na platformi panturcizma. Dakle, presudna konzekvencija "antireformskog" pokreta Gradaševića jest poraz, faktičke, tradicijom izborne, autonomije Bosne pod osmanskim vlašću: procesom turcizacije bosanskih struktura vlasti, Bosna će izgubiti svoj autonomni status. Tu povijesnu konzekvenciju poraza pokreta, već zapaža i fra. Jako Baltić, koji, u svom ljetopisu, piše: "Dok ove godine naši Bošnjaci poturčeni od padnutja Bosne, svedjer uzdržaše niku svoju autonomiju (samoupravu). Vladali su u Bosni 33 kapetana koji su neograničenu vlasti imali u svojim kapetanijama. Manji činovnici bili su vojvode, serdari i ajani. Premda odveć neuki i divljačni, sa svim tim odveć su bogati i mogući bili. Vezir je sjedio u Travniku i sultana predstavljao, i dok se ne bi dopo Bošnjacima, istirali bi ga. Ali Mahmut-paša oduze Bošnjacima svu autonomiju. Kapetane buntovnike prognja, koji su vjerni caru bili, učini

128) Zanimljiva je Kalajeva interpretacija posvijesnog smisla Gradaševićevog pokreta. Argumentirajući u prilog vlastite teze da su Muslimani, kao nasljednici bogumilskog individualiteta, nosioci političke i nacionalne posebnosti Bosne i pod turskom vladavinom, Benjamin Kalaj piše da je Gradašević "objavio (je) u Bosni osnovno načelo muhamedanske slobode" i da je snivao o "nezavisnoj Muhamedanskoj Bosni". (Cit. prema: Tomislav Kraljačić, Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882-1903., cit. djel., str. 82.) I Ludvig Taloci, u Kalajevu doba, također pokret Gradaševića tumači kao pokret nacionalnog otpora turskog centralnoj vlasti okupljen oko bosanskih feudalaca. "Time je Taloci nagovijestio mogućnosti da se početak muslimanskog nacionalnog otpora veže za otpor bosanske aristokratije reformnim mjerama Carigrada i da se na toj osnovi počne izgrađivati mit o Husein-kapetanu Gradaševiću i Ali-paši Stočeviću kao nacionalnim junacima". (Tomislav Kraljačić, cit. djel., str. 254.) Naravno, Kraljačićevo situiranje Gradaševića u mitški kontekst, svakako nije historijski utemeljeno: nije riječ o Gradaševiću kao "nacionalnom junaku" koji se austro-ugarskom politikom pretvara i izgrađuje u mit. Kao "Zmaj od Bosne", Gradašević je već ušao u kolektivno pamćenje bosanskog naroda pa naknadna "mitologizacija" austrougarske politike i ideologije i nema posebne svrhe.

Sada slijede skenovi iz knjige pokret za autonomiju BiH od Ahmeda S. Alicica gdje ćemo vidjeti kako su Turci u zvaničnim Turskim dokumentima nazivali narod koji je živio u Bosni, nista nije Bosnjacka mitomanija, onaj ko ne vjeruje neka ode u Istanbul i sam provjeri istinitost ovih navoda.

Od dolaska Osmanlija u zvaničnim i nezvaničnim dokumentima Turske provincije skoro da se i ne pominju sluge i hrvazijati u etničkom smislu a njih Osmanlijska administracija sasvim dobro poznaje na njihovim etničkim prostorima, čak i njihov društveni položaj.

Ova se knjiga može kupiti u Interlieru, mislim da ne košta više od 30km.

Tatari, Arnaud-Arnauti (Albanci), Bulgar-Bugari, Srp-Srbi, Ungurus-Ugari (Madžari), Bošnjak-Bošnjaci.²⁴ Osmanlije nisu ni izmislili nijedan narod koji nije postojao. Diferenciranje Arapa po zemljama je samo diferenciranje po geografskim ili geopolitičkim prostorima, inače su za njih svi Arapi. Prema tome, Osmanlije nisu ostavili na ovim ni na drugim prostorima nikakav narod koji se zove Muslimani, jer nisu imali drugog imena, ili su se odrekli nekog svoga ranijeg imena ili ih je neko tako nazvao. Naučna je glupost raspravljati o porijeklu Muslimana kao naroda-etnicuma, ako se neće početi sa istraživanjem od 1963. ili eventualno 1974. godine. Sasvim je druga stvar porijeklo islama u Bosni, a apsurd je vezati muslimane samo za nekakvu krstjansku (bogumilsku) sektu.

Oznake za Bošnjake u zvaničnim osmanskim dokumentima su od suštinskog značaja i nepogrešivo identificiraju taj narod, razlikujući ga od sebe samih, tj. Turaka i svih drugih naroda koji su živjeli u njihovu Carstvu.

Turski nazivi za narod i maciju

Već je više pisaca iznosilo podatke o imenima, odnosno imenu bošnjačkog naroda u različitim sklopovima, sintagmama i pojedinačno. Mislim da su se neki čak, u pojedinim slučajevima, služili izvjesnim natezanjima ili donosili sintagme koje jezički nisu regularne ili koje ne označavaju narod bošnjački ili ga ne označavaju na takav način. Najdalje u tome otišao je Smail Balić. Sasvim vjerujemo da je on tragajući za kulturnim poslasticama iz Bosne nailazio na razne potpise, ali na neke sigurno nije, osobito ne kao grupnu oznaku uz pojedina imena. Ako ih je takvim susretao, onda je to bilo u sasvim drugom smislu. Tako npr. *Bosnalı kaim* ili *Bosnalı taife* jezički ne znače bosanski narod. To znači grupa iz Bosne i u jednom i u drugom slučaju, i sigurno znači da je u određenim prilikama neka grupa ljudi došla iz Bosne. Ili, u najboljem slučaju, ako je riječ o pojedincu, onda da je taj pojedinac porijeklom iz neke bosanske porodice ili jedinka iz bosanskog naroda, pa onda ima indirektnu uputu na naziv naroda. Od njega su to preuzeli drugi koji su o tome raspravljali, ne znajući uopće šta znači ni jedna od riječi toga sklopa. Vjerojatno nije njihova greška, osim, utoliko, što nije trebalo da donose original na turskom ako ga nisu znali analizirati.

²⁴ Bezbroj dokumenata u seriji *Hatt-i Hamayuni*, kojima smo se mi služili u ovoj radu, donosi takve nazive i konstrukcije. A to je upravo period kada je bilo relevantno narodnosno označavanje.

Drukčije je postupio npr. Zlatko Hadžidečić u Enciklopediji Jugoslavije, kod natuknice Bosna i Hercegovina. Ali, to je razumljivo ako se zna odakle je uzeo takve sintagme, naravno izuzimajući njegovo tumačenje koje je flagrantna konstrukcija bez ikakve utemeljenosti, osobito kada je u pitanju ili je bar trebala da bude u pitanju filološka analiza. Jer, određnice bošnjačkog naroda koje je naveo nikada ne znače geografsku određnicu, nego određnicu po *irak-u*, što bi rekli Turci, tj. etnička oznaka. To je učinio i u jednom drugom radu, odnosno referatu na jednom naučnom skupu, opet po onome Turci nisu znali šta su pisali, ili to je drukčije od naziva Srb-Srbin, to ne znaju oni što se bave turskim izvorima i jezikom.²⁵

Vjerojatno je pisac ovih redaka djelomično krivac što se o tim nazivima uopće počelo ozbiljno raspravljati u našoj nauci. Te nazive mi smo unijeli u Enciklopediju Jugoslavije kod iste natuknice ali su, ne znamo kojim slučajem, izostavljeni u našem tekstu.

Zvanični dokumenti osmanske administracije, kada tretiraju bošnjački narod, su konstantni i vrlo eksplicitni. U njih nema nikakve sumnje. Ni u najsumnjivijem prevodu pa ni u tendencioznom pristupu ne mogu se izvrtati.²⁶

Osnovna oznaka za naš narod je *Bošnjak*, plural *Bošnjaklar*. Kada ne bi bilo nikakve druge oznake, to bi bio nepobitan dokaz za postojanje bošnjačkog naroda. To je u izravnoj vezi sa našim radom o Pokretu za autonomiju, jer u tim dokumentima se isključivo barata sa tim izrazima kako bi se označio narod koji se digao u rat protiv sultana.²⁷

Dakle, osnovni naziv je Bošnjak-Bošnjak i njegova množina kako je naprijed istaknuto. U osmansko-turskom jeziku postoji izraz koji označava narod i odnosi se na svaki narod podjednako. Može se upotrebljavati samostalno, a može u sintagmi sa osnovnim nazivom dotičnog naroda. To je izraz *millet*. Millet znači svaku grupu odvojeno od druge, odnosno razlikovanu od druge grupe. Vrlo dugo, ovaj naziv označavao je razlikovanje po vjerskoj pripadnosti nemuslimane od muslimana. Tako, za pravoslavne upotrebljava se *Rum-milleti*, a znači kršćani grčkog vjero-

²⁵ Atif Purivatra i Comp., *Muslimani i Bošnjaštvo*. Muslimanska biblioteka, Sarajevo, 1991. godine.

Zlatko Hadžidečić. *SR Bosna i Hercegovina*. Separat iz Enciklopedije Jugoslavije. Natuknica Bosna i Hercegovina.

Isti, u *Bosna i Bošnjaštvo*. Naučni simpozijum, Bošnjački institut, Sarajevo 1990. godine. 137-153. str.

²⁶ BDA, *Hatt-i Hamayun Tasnifi*, № 17157 do 45130.

²⁷ Isto. Naš se rad zasniva na toj dokumentaciji.

zakona, odnosno vjerozakona koji je prihvaćen u Bizantu, pa tako vidimo da su same Osmanlije poistovijetili Bizant i Grčku. Ne ulazimo u to što je to tako, i je li to ispravno ili nije. Niko ne može diktirati jednom narodu kako će koga označavati u svom jeziku. Inače, Rum je čak i u Kur'anu uvijekovječan naziv za Bizant. Dakle, *Rum millet*i znači pravoslavni i jednako se odnosi i na pravoslavne u Grčkoj i Bugarskoj i Srbiji i u Bosni. Ta oznaka tada znači isključivo pripadnost po vjeri. Za katolike se kaže *Latin millet*i. Prema tome, odnosi se na sve katolike ma gdje se oni nalazili, kada se želi označiti pripadnost toj vjeri. Ali nikada se ne kaže *Srp(f) millet*i za pravoslavne Srbe, odnosno srpsko pravoslavlje, jer u Osmanskom Carstvu takav pojam nije postojao. Jedino je Evlija Čelebi poistovijetio pravoslavne u Bosni sa Srbima, jer su ista vjera, a i jezik im je sličan, pa je najvjerojatnije to učinio zbog toga, naravno pogrešno.²⁸ Ova oznaka ima svoje tačno određeno značenje u diferenciranju konfesionalne pripadnosti. Za muslimane, odnosno uz naziv musliman, nikada se ne upotrebljava dodatak *millet*, pa se ne kaže musliman ili muslim *millet*i. Taj jezik se zadovoljio Kur'anskim nazivom za pripadnike islama kao muslim i vremenom perzijski izraz musliman. Uz oba izraza upotrebljava se i turski nastavak za množinu. Prema tome, perzijski izraz musliman, koji znači množinu, u turskom jeziku se upotrebljava u značenju jednine. Vrlo su rijetki tekstovi u kojima je drukčije upotrijebljen.

Ima razloga zašto se zadržavamo na terminu *millet*, jer je on do kraja 18. stoljeća u pretežnoj upotrebi bio, kako smo već rekli, u značenju pripadnika neke vjere. Ali imao je i značenje narod u etničkom smislu na način kako smo naprijed istakli. Upravo krajem 18. stoljeća dolazi do transformacije ovog termina u, gotovo, isključivo značenje naroda u etničkom smislu. Ali on dolazi uvijek u sintagmi sa osnovnim nazivom za jedan narod. Ovaj termin tada počinje označavati i nacionalnu pripadnost, pa se iz njega izvode sve druge riječi koje su u vezi sa nacijom. To je vrijeme kada dolazi i do takve distinkcije među narodima. Očito je to uticaj iz Francuske gdje je došlo do nacionalne revolucije, koju mi znamo kao buržoaska. Taj uticaj se brzo širio, pa je došao i u Osmansko Carstvo. Od tada, on znači nacionalnost ta i ta. Tako izraz *Arnaut-millet*i znači albanska nacija, *Srp-millet*i srpska nacija, *Rum-millet*i grčka nacija. To su pravi prevodi, mada

²⁸ Evlija Čelebi, *Putopis*. Kulturno naslijeđe, Svjetlost, Sarajevo. Evlija je nesiguran pri određivanju naroda i stanovništva, ali je ipak razlikovao Bošnjake od Srba ili drugih.

bi to Turci iz tih vremena prevodili i kao narod taj i taj. Taj se izraz upotrebljava i za bošnjački narod pa se kaže Bošnjak *millet*i – bošnjačka nacija ili, kako rekosmo, bošnjački narod. Znači, osnovni naziv *Bošnjak*, koji može potpuno zadovoljiti njegovu namjenu i njegovo suštinsko značenje, ojačava se i izrazom *millet*, kao i kod drugih naroda i nacija, i na taj način se svrstava u nacionalnu oznaku, koja opet znači razlikovanje u odnosu na Turke i u odnosu na druge neturske narode. Iz tih riječi izvedena je i kovanica *milyetçilik*, a znači nacionalizam, bilo u negativnom ili pozitivnom smislu. Svi ostali izrazi za razne narode, pa i za bošnjački, su refleksija Kur'anskih naziva za razne narode, koji se opet međusobno razlikuju. Taj biblijski naziv je *Kavm* ili, po bosanski, *Kaum*, a znači narod odvojeno, razlikovano od drugog naroda. I ovaj izraz dolazi u sintagmi sa izrazom Bošnjak, pa se kaže *Bošnjak kavmi*, bošnjački narod. Ali se upotrebljava i sintagma *Bosna Kavmi*, narod Bosne, a misli se redovno *bošnjački narod*. Nikada se ne upotrebljava *Bosnalı Kavm*, jer bi to značilo narod iz Bosne, a to nema nikakve upute da se radi o narodu u etničkom smislu. Još jedan naziv je refleksija iz Kur'ana, a to je izraz *taifa*. *Taifa* znači rod, pleme, porodica. U tom značenju je upotrijebljen za oznaku arapskih plemena pod različitim nazivima. U Kur'anu se upotrebljava da označi neku narodnosnu grupu pa ima isto značenje kao i *kavm*. I taj izraz se upotrebljava uz osnovni naziv za bošnjački narod pa se kaže *Bošnjak taifesi*, bošnjačko pleme tj. bošnjački narod, a ako upotrijebi sintagmu *Bosnalı taife* znači bosansko pleme, porodica. U ovakvoj konstrukciji ne može se upotrijebiti posvojni nastavak *«si»* ili *«ie»* što znači da je atributivna konstrukcija a ne prisvojna (*izafet*), imenička. Konačno, neki pisari i pisci će napisati i izraz *halk*, koji znači ljudi, božija stvorenja, ali može u daljem grananju značiti i narod. Medjutim, ovaj izraz je nešto specifičniji. Ne upotrebljava se sa osnovnim izrazom Bošnjak, nego sa nazivom zemlje, pa se kaže *Bosna halkı* što znači ljudi Bosne, bosanski ljudi, pa i narod Bosne, ali se misli kao božija stvorenja, a ne kao etnička ili nacionalna odrednica. Izraz *takım* nikad se ne upotrebljava za oznaku naroda, nego znači samo neku grupu.²⁹

To je sve što se može reći za zvanične nazive naroda i nacija. Izraz *millet* u turskom jeziku i danas znači naciju. Istina, u

²⁹ Svi rječnici osmansko-turskog jezika i savremeni daju takva značenja, a mi smo naše tvrdnje zasniivali na zvaničnim dokumentima osmanske administracije, koje ovdje stalno navodimo, tj. *Hatt-ı Hümayûne* (Carske naredbe nastajale na osnovu prijedloga *Porte* i drugih zvaničnih organa).

modernom turskom jeziku ima i izvorni izraz za naciju i narod, ali millet nije izbačen iz upotrebe i ima značenja kako smo mi to objasnili. Prema tome, za turske administrativce, za Portu, postoji narod bošnjački ali postoji i bošnjačka nacija. Pokret za autonomiju Bosne, prema kvalifikacijama Porte, spada u grupu nacionalnih pokreta kao i svi drugi, u Albaniji, Grčkoj, Srbiji, Gruziji, Iraku, Arabiji, Krimu i Rumuniji.³⁰ Mi ne znamo zašto bi neko bio pametniji od njih, pa vidjeti ono što nema, tj. da to nije narodni nacionalni pokret i da toga nisu bili svjesni Bošnjaci. Zar mi sada znamo više i bolje šta su naši preci osjećali? I šta je to svjesnost? Da li to znači da, čim se čovjek rodi, odmah i progovori i kaže: »Ja sam svjestan svoje nacionalne pripadnosti.« U suštini, sve rasprave oko te naše nacije svode se upravo na takvu stupidnost. Sasvim je druga stvar šta sve ulazi u sklop toga osjećanja. Osnovno je, dakle, po našem mišljenju, zajednički osjećaj o istom porijeklu, zajednički osjećaj o istoj zemlji, zajednički osjećaj o istoj prošlosti (povijesnom iskustvu), zajednički jezik i zajednički osjećaj prema budućnosti. Naravno, sve navedeno može se dovesti na razne načine u pitanje, ali to posve sigurno ne spada u povijesne kategorije. Konačno, mislimo, da je *Država* kao organizirana institucija imala najviše uticaja na konsolidiranje nacije.

Neki historičari zaključuju kako je i u tursko doba Bošnjak i bošnjaštvo bilo specifičano samo za muslimane. Na to, navodno, kršćani, kao »kmetovi«, nisu imali pravo. To je totalno paušalna tvrdnja. Za to nema nikakvih pozitivnih argumenata, uopće nikakvih argumenata. To je posve izmišljeno i predstavlja fantaziju, privid. Ti, niti znaju šta je kmet, a šta nije i ko je kmet i ko nije, kao npr. M. Mažuranić na čije se pričanje oslanjaju neki pisci.

Kmetovima su se nazivali obradivači zemlje koji su bili na posjedima čifluk-sahibija, kršćani ili muslimani, koje smo mi u ovom radu označili kao »najamnu« radnu snagu. Kmetovi nisu oni zemljoradnici koji su bili na timarskim zemljama. To je raja. Raja su slobodni seljaci, bili oni kršćani ili muslimani. Oni su uživaoci, dapače, vlasnici tapija i nad njima nije niko imao nikakvih upravnih ni sudskih prava, prava potčinjavanja, kažnjavanja ili odstranjivanja, niti je sa njima vršena pogodba oko njihova statusa ili načina plaćanja poreza. To je sve regulirano pozitivnim zakonima. Mi smo to pitanje opširno analizirali u strukturi

³⁰ BDA, *Hatt-i Hümayin Tasnifi*, № 17000–45000

društva ali je bilo nužno i ovdje donijeti ovu konstataciju. Kmetovi, čifčije, dakle, su oni ljudi koji su radili na tuđim imanjima, na imanjima onih koji su imali zakonske tapije na te svoje posjede, bili oni mali ili veliki. Ali ni čifluk-sahibije nad kmetovima nisu imali upravnih ni sudskih prava. Jedino su imali pravo slobodne pogodbe rada. A ako neko pojam raja stavi samo na kršćane, a pogotovu poistovijeti je sa čifčijama – kmetovima, onda je u smislu društvenog statusa potpuno pogriješio, jer su raja i muslimani na timarskim posjedima, a raja nisu kmetovi. M. Mažuranić nije mogao da shvati da su kmetovi u glavnom novodoseľeno stanovništvo pa se zato eksplicitno ne zovu Bošnjaci.

Samo, donekle može da se uzme u obzir razlika u pojmu raja u posljednjem stoljeću osmanske vlasti, kada muslimani zbog stalnog učešća u ratovima u okviru *nefiri ama* (opće mobilizacije) sami sebe izjednačuju sa onima koji su iz vojničkog sloja. Od tada se pojam raja više odnosi na kršćane, a za muslimansku rajdu se kaže sirotinja – fukara. To nikada zakonski nije ni postavljeno ni provedeno. To je gotovo narodni izraz ili u najboljem slučaju literarni izraz.

Kako se diferencira bošnjaštvo kao nacionalna oznaka

Drugim riječima, bošnjaštvo se do Pokreta za autonomiju nije diferenciralo po vjerskoj pripadnosti nego po drugim elementima iz sfere konstituiranja etnosa i nacije. U navedenu kategoriju zaključivanja i razmišljanja spadaju i ona koja su vrlo površna ili možda drska samo da bi se dokazale nekakve ideje ili mišljenja, koja kažu kako su to bošnjaštvo u novijoj – postturskoj historiji Bosne podsticali i za njega se zauzimali oni iz propadajuće begovske, odnosno »feudalne« klase, kako bi se i dalje zadržali u krugu prvaka ili predstavnika jednoga naroda. To je sljepilo, to je takva antibosanska i antibošnjačka indoktrinacija koja prevazilazi, čak, i ideologiju, nije važno koju. To je beskrupulozna borba protiv jednog historijskog naroda. Da bi se to postiglo osnovno je bilo izbiti iz glave tome narodu da je on imao i svoju bogatu, i svoju srednju i svoju nižu klasu, naravno sve po osnovu socijalnog položaja, jer na taj način se jedna grupa ili jedan narod svodi na neku posve nesvesnu masu, bez korijena, bez povijesti, bez društvenog života, a pošto ima religiju koja se zove islam, onda se mogu označiti jedino kao muslimani, dok ne budu i to izgubili, odnosno dok ne postanu svjesni nečega što im se nameće.

U ovom radu mi smo naveli da su Bošnjaci samo jednom u toku Pokreta spomenuli riječ muslimani, i to u konfrontaciji sa

E.Spencer:Putovanje po Evropskoj Turskoj 1850

Slaveni u Evropskoj Turskoj su veoma daroviti za ucenje stranih jezika a pokazuju slicnu sposobnost za pravljenje mehanickih sprava.Osmanlije, s druge strane ,izgleda da su liseni dara za ucenje jezika i rijetko govore ijedan drugi jezik osim svog vlastitog.Ljubav i postovanje koje djeca ukazuju roditeljima, i uopste starijima,sto je tako lijepa osobina slavenskih plemena,preovladava i u Bosni.

Njihova trezvenost je takodjer izvanredna kad se uporedi s navikama zapadnih naroda ,oni se ne uzbudjuju tako lako kad su pod uticajem pica.Samoubistvo je gotovo nepoznato u ovim zemljama,kako medju muhamedincima tako i medju kriscanima,buduci da su i jedni i drugi fatalisti i trpeljivo se pokoravaju bozjim odredbama. Mucka,ubistva,trovanja i slicno potpuno su nepoznati.Postoji osveta za nanesene uvrede,krvna osveta,ali ne u istoj mjeri kao kod Grka ili Albanaca.

Napoleonovo doba

U Napoleonovo doba,1806-1813.

Francuzi su drzali Dalmaciju,koja granici sa Bosnom.Ima mnogo izvjestaja o bosanskim prilikama,a diplomata

Chaumette Des Fosses je napisao knjigu o Bosni.

**Bosanac koji se u cijeloj Turskoj smatra
čovjekom dobrog karaktera, u
svojoj je zemlji okrutan, bilo
usljed opore klime, bilo, prije, zbog nepovjerenja koje kod njega izaziva
opasan položaj između tri velika carstva u kome se nalazi.**

Chaumette Des Fosses 1807. i 1808. godine

Poput svih gorstaka, Bosanci su
veoma prvrzeni svojoj zemlji i
nasiroko i s velikim zadovoljstvom
pricaju o odlicnom kvalitetu i obilju
proizvoda - zita, meda, ovaca i stoke,
za koje tvrde da im nema premca. A
nisu ni neosjetljivi na ljepotu
raskosnih dolina, gustih suma i
visokih planina.

**Uopste uzevsi, seljak u Bosni je
inteligentniji od seljaka u Zapadnoj i
Srednoj Evropi.**

Ovo proizilazi iz prirode njegovih
društvenih institucija, koje ga
obavezuju da razmatra i sam odlucuje o
stvarima i da ucestvuje u raspravi o
pitanjima zajednice ciji je clan.
S druge strane, u vecini zemalja Evrope
vlada sama odlucuje i djela, pustajuci
da um naroda tone u ucmalost.

Spencer, 1850.

"Putopisi" Evlije Celebije iz 1664.g.

http://www.camo.ch/srebrenica_ec.htm

http://www.camo.ch/sarajevo1_ec.htm

http://www.camo.ch/kotor_bar_ulcinj.htm

http://www.camo.ch/foca_ec.htm

http://www.camo.ch/ustikolina_ec.htm

http://www.camo.ch/nevesinje_ec.htm

http://www.camo.ch/dabar_stolac_du_ec.htm

http://www.camo.ch/dubrovnik1_ec.htm

http://www.camo.ch/dubrovnik2_ec.htm

http://www.camo.ch/herceg_novi_ec.htm

http://www.camo.ch/blagaj_ec.htm

http://www.camo.ch/pocitelj_ec.htm

http://www.camo.ch/mostar_ec.htm

Sada sljede skenovi iz knjige *Otoman Bosnia-a history in peril*, tu je knjigu pisala grupa autora, domacih i stranih, vecinom stranih, mozete je nabaviti preko amazona.

Markus Koller (Editor), Kemal H. Karpat (Editor), Noel Malcolm (Preface)

Na ovoj stranici Koller citira Mustafu Alija historicara i birokratu iz 16 vijeka gdje daje opis Bosnjaka, kaze da su Bosnjaci sinonim za dobar izgled, cistocu i civilizovano ponasanje.

subject of a recent article by Srećko Džaja. He focuses his criticism on the work of Bosniac scholars on the theory of the Bosnian state which, this view claims, has been in existence for a thousand years. In his opinion this view of Bosnian history is a reaction by Bosniac historiography to the centrifugal tendencies of the Bosnian Serbs and Croats. He fears that this myth is used by some scholars to promote the idea of the Bosniacs as the basic nation (*temeljni narod*) in Bosnia and to marginalize the Serbian and Croatian components of Bosnian history. Srećko Džaja points out that efforts to prove the existence of continuities and discontinuities in the Bosnian history are responsible for mythologizing the country's past.³³ NENAD MOAČANIN also disagrees with the assumption that Bosnia was a kind of "state within a state." In his paper, "Defterology and Mythology," he draws attention to the arguments which have been used to demonstrate the special status of Ottoman Bosnia, and attempts to refute them primarily by pointing out what he sees as misinterpretations of Ottoman documents: 1. The "concern" expressed by the Ottomans for the "integrity" of the Bosnian territory within the Empire; 2. The "national" character of fortress garrisons, *sipahs* and the *kapudân* army; 3. The "ban" on foreigners acquiring tax assignments (*tîmârs* and *zâmetets*) in Bosnia; 4. Flawed calculations of the percentages of individual confessions based on the comprehensive *defter* of 1604 and the thesis of "Muslim suzerainty"; 5. The presentation of the 1831 uprising as a "progressive revolution with aspirations to independence." The discussion on the mythologization of Bosnian historiography underlines the need to strengthen scientific research on Bosnian history in order to counter the influence of superficial or facile works in shaping opinions in Bosnia and abroad.³⁴

Perception of Bosnia from Inside and Outside the Ottoman Borders

The theory that Bosnia enjoyed special status within the Ottoman Empire entails the issue of the way representatives of the central administration and other groups, such as travelers from within and outside the Ottoman borders, perceived the people who lived in or originated from the Bosnian province. This aspect targets the history of culture and mentality which was long neglected by Ottomanists. Since the 1990s, in particular, interest in this kind of historical research has been steadily growing. In her book about culture and daily life in the Ottoman Empire, Suraiya

južnoj (srednjoj) Hercegovini (Mostar, 1997); *idem*, *Muslimanska baština Bošnjaka II* (Mostar, 1999).

³³ Srećko Džaja, "Bosanska povijesna stvarnost i njezini mitološki odrazi," *Bosna Franciscana* (Sarajevo) 17 (2002): 142-159, here pp. 152-155.

³⁴ Unfortunately, studies on certain towns or territories in Bosnia, very often written by non-historians, are used to interpret historical occurrences according to the political standpoint of the author. Among many other publications, see Franjo Marić, *Kronologija važnijih događaja žepačkog kraja i bliže okolice: 1458-1998*, (Zagreb, 1999); Ibrahim Pašić, *Od hajduka do četnika. Stradanja i genocid nad glasnicaškim Bošnjacima od najstarijih vremena do 1994. godine* (Sarajevo, 2000).

Faroqhi compiled the scientific results of scholars who have worked on topics relating to the culture and mentality of the sultan's multinational empire.³⁵ This state was more than a political or economic unit where goods were transported from one place to the other. The Ottoman Empire has to be seen also as a "multiregional market for information" about events within and outside the borders of the state. The transmission of news and information was taken over by people who were integrated into networks of communication or who were able to report from their own first-hand experience. The first group included merchants, who brought not only commodities from the provinces or countries they traded with, but also information about the culture and the way of life of the inhabitants. In the eighteenth century there were, for instance, commercial relations between Bosnia and Egypt and sometimes merchants settled in the other province for long periods of time, or even for good. The cultural impact of Egyptian merchants can be traced in Sarajevo, where it was very common for calligraphy to be the work of Egyptians in the eighteenth century.³⁶

Apart from merchants there are other groups able to convey a picture of Bosnia. SNJEŽANA BUZOVIĆ bases her article on the works of four Ottoman authors who described Bosnia from very different points of view, dictated by the genre in which they were writing and by the prevailing historical and political discourse of the day. Her paper spans a period of four centuries, beginning with the work of Tursun Bey in the fifteenth century (ca. 1426-1499) whose *feth-nâme* or *gazavat-nâme* deals mainly with military operations but also offers some insights into the region's natural and human resources, its mineral wealth, and the physical features of the inhabitants. All this, including the people themselves, were regarded as war booty, as wealth that enhanced the fame and prosperity of the sultan's state.

Mustafa Âli, a sixteenth century Ottoman bureaucrat and historian (1541-1600), also wrote with the intention of convincing the sultan's court to integrate strangers into the Ottoman administration in a very selective manner.³⁷ This mirrors his descriptions of certain peoples which could serve as human resources for the state by entering the service of the empire: Circassians, Albanians, Germans, Croats/Bosnians, Franks, Magyars, Georgians and Russians. In his accounts he describes their physical features, their virtues and vices in regard to food and drink, their abilities and their level of culture. Mustafa Âli who did not differentiate between Croat and Bosniac extolled the Bosnians as a synonym for good looks, cleanliness, civilized behavior and competence. The seventeenth century is represented by the most famous Ottoman traveler Evliya Çelebi (1611-ca. 1685) whose detailed accounts are often referred to but rarely, or never, interpreted and

³⁵ Suraiya Faroqhi, *Kultur und Alltag im Osmanischen Reich: vom Mittelalter bis zum Anfang des 20. Jahrhunderts* (München, 1995).

³⁶ Arifa Ramović and Markus Koller, "Die Integration eines ägyptischen Händlers in Sarajevo in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts," *Jahrbücher für Geschichte und Kultur Südosteuropas* 3 (2001): 149-157.

³⁷ Faroqhi, *Kultur und Alltag im Osmanischen Reich*, p. 106.

Kemal H Karpat O BOSNJACIMA

a possible alliance between the Muslims and the Orthodox Christians. In Bosnia itself, Austria had in 1882 created the office of the *reis-ul-ulemâ* and a four-member committee to control the *vakfs*, but the new generation of Muslims demanded reorganization. *Mifti Džabić*'s trips to Vienna and Istanbul, mentioned previously, actually were the prelude to the establishment of a new local Bosnian political organization, Alibeg Ferduš's Muslim National Organization (1906) which became part of the Bosnian parliament and functioned as a political party.⁴⁵

Although Austria accepted the Muslims' autonomy in religious activities, it rejected the Ottoman caliph-sultan's authority over those activities embodied in the *Idâre Vakf-ı Maârif Meclisi* (the Administrative Council of *Vakf* and Education) of 1900. The *reis* or head of that council was selected by the emperor from three candidates but he needed the sanction (*menşûr*) of the *şeyh-ül-islâm* in Istanbul. Incidentally, the law creating this organization remained in force until 1930.⁴⁶

The Bosnian identity, meanwhile, consolidated itself as neither Serbian nor Croatian, but distinctly *Bošnjak*. Two of the leading authorities on Bosnia have stated firmly that there emerged in the late nineteenth and early twentieth centuries a Bosnian identity beyond those of Orthodox, Muslim or Catholic, and that the "classification of any Christian Bosnian as a Serb or a Croat goes back barely a century."⁴⁷ Moreover, the term Bosnian is not an artificial one but rooted in the territory.⁴⁷ In other words, any effort to identify the Bosnians with Serbians or Croats or to identify Bosnian Muslims as converted Orthodox or Catholics was a mere political or ideological argument devoid of historical basis.

Some Emigration-Immigration Statistics

The total number of Bosnians who emigrated to the Ottoman state cannot be determined accurately, for many people migrated back and forth several times and the figures are tainted by bias. Lists compiled by the Supreme Islamic Council on Migration in Istanbul, however, provide the best insight into the size of the immigration of Bosnians and other Muslims to Turkey. These lists were meant entirely for internal accounting and were not published so they are fully reliable although the number of immigrants might have been slightly undercounted. They contain, with rare exceptions, only arrivals by boat to Istanbul and not by rail or road although the number of immigrants using the latter two transportation means was very low. We shall limit our presentation to arrival statistics indicating the origin and embarkation point of the immigrants, but as there are many other Ottoman statistics on the size and location of Bosnian immigrant settlements, a more detailed study may be undertaken in the future.

⁴⁵ Malcolm, *Bosnia*, pp. 148-152.

⁴⁶ See footnote 1.

⁴⁷ Robert J. Donia and John V.A. Fine, Jr., *Bosnia and Herzegovina: A Tradition Betrayed* (New York, 1994), p. 73. They add that although abuses of peasant rights and peasant revolts were commonplace in Bosnia, truly "ethnic or national conflicts and violence were unknown until the early twentieth century." *Ibid.*, p. 112.

Table 1⁴⁸

The list of the number of immigrants arriving in Istanbul during the year from 13 March 1899 to 12 March 1900 also includes the number of immigrants settled during the same period. (Here, the rather detailed original list has been condensed.)

Number of arriving		Country of Origin	Individuals settled	Settlement places
Family	Individual			
1,920	9,716	Bulgaria	1798	<i>Sancâk</i> of İzmit
13	64	Jews from Bulgaria	94	Çatalca
251	1,134	East Rumeli	27	Biga
261	1,365	Bosnia (Embarked in Salonica)	161	Aydın (İzmir vilâyeti)
1,411	6,539	Romania	8,840	Ankara vilâyeti
15	77	Cossacks from Romania	170	Konya
1	7	Romanian Jews	38	Trabzon
428	2,128	Russia	114	Kastamonu
35	124	Tessaly	60	Adana
6	30	Montenegro	19	Syria
Total:	4,341	21,184	11,021	

The discrepancy between the number of arrivals and the number settled results from the fact that some immigrants were carried over from the last year and others were to be settled the following year. (The above list omits 2,113 Muslims from Crete of whom 1,455 were settled in 1899/1900 and 658 expected to be settled soon. In addition, the original list includes 68 people who arrived in 1898, creating a discrepancy between our totals and the original.)

Table 2⁴⁹

Number of Immigrant Arrivals in Istanbul in 1301 (1881)

Families	Individuals	Country of Origin	Individuals settled	Settlement place
466	2,021	East Rumeli	10,419	Hüdavendigâr (Bursa)
1,736	8,454	Bulgaria	244	Karesi (Balıkesir)
226	961	Bosnia	37	Trabzon
33	181	Tırhala (Greece)	1128	Aydın (İzmir)
346	1880	Romanya	4	Adana
61	213	Batum	6	Kastamonu
2	15	Caucasus	316	Konya
Total:	2,864	13,725	12,154	

⁴⁸ BA, Yıldız Collection, *Günlük Marûzât*, 4, Folder 1317, No. 135.

⁴⁹ BA, Sadâret, *Muhâcirin-i İdâre-i Umûmiyyesi*, A.VRK.MHC 1303-612.

Turkolog dr.Olga Zirojevic i etnickom osjecaju Bosnjaka.

But there was also one international organization that was active in the aftermath of the 1875 crisis, which dealt with refugees, not just with immigrants – and that is a distinction that needs to be made. The job of the *Muhâcirîn* Commission was actually the resettlement of immigrants, people who you expect to have a rather long-term existence and you wish to assign to them land, jobs, resources; but the International Sanitary Commission and the Quarantine Commission also did a lot of work in Istanbul, of course, which is the first port of call for any of these displaced persons or evacuees or refugees, who are not the same as immigrants. And again, not defending the accuracy of their statistics, but I have seen detailed reports in French that describe their plight, mostly describing their health conditions and the very high rate of mortality. According to their statistics, whose accuracy again I do not defend, there were 200,000 evacuees from all of the Balkans, not specific to any region, but mainly Romania, Bosnia, anywhere, arriving in Istanbul roughly in the period 1878-79, of whom 100,000 lived for only one year because there were not enough hospital facilities or adequate housing. That was a very large influx. Whether it was 200,000 or 20,000, I do not enter into that argument, but there was unusually high mortality because Istanbul's water supply and housing supply were inadequate to service that kind of sudden influx. So whether or not you believe their numbers, I think these kinds of reports can be quite useful on the conditions under which refugee population were expected to survive – and, of course, survival rates were very low.

Olga Zirojević

ON THE DISTINCTIVE FEATURES OF THE BOSNIACS

The official Ottoman administration identified people in various ways, of which the most common was by their given name and the name of their father. For the purpose of identifying a given individual with greater certainty, instead of the father's name or patronymic, the given name was also used with a nickname (*lakab*) and apposition, which could be the same as the nickname, depending on whether it was placed before or after the given name. Using data from the *mukattaa defteri* (Buda *defter*, C16), the renowned Hungarian Turkologist Lajoš Fekete classified nicknames into the following groups: names of *san'at* and trades (*bakal, aççi, terzi*); words relating to military or administrative service (*topçu, yeniçeri, gazî*); nicknames of a religious nature (*hâcî, hâce, bâbâ*); words indicating the origin or place of residence of the person in question – ethnonyms or oikonyms (*Bosna, Mâcar, Yehûdî, Belgradli*); words indicating particular spiritual attributes (*deli, kurt, tilki*); and finally, protective names (*Tür, Turak*).¹

The Qur'an admonishes Muslims not to call one another by unattractive nicknames; there is also a hadith in which the Prophet Muhammad urges the Muslims not to address people by nicknames they dislike. Despite this, nicknames indicating a great many human physical characteristics, particularly shortcomings, were used.² With time these nicknames turned into surnames, so that there are now, for example, many people with the surname Topalović (topal – lame, club-footed).

Throughout the Balkans and trans-Danube region, by far the most widespread ethnonyms were the variants *Bosna, Bosnali, Bošnjak* or (*al*)-*Bosnavi*. Of 239 poets and writers from Bosnia and Herzegovina, forty-seven (20 percent) bore the ethnonym (*al*)-*Bosnal(e)vi* in addition to their given name.³ Similarly, the names of many of those who manned the military forts not only of the Balkans and Hungary but also of Asia Minor were followed by the ethnonym *Bosna, Bosnali*.

The famous travel writer Evliya Çelebi, who passed through Sarajevo in 1660, wrote: "The people of these parts are called Bošnjaci ("Bošnjak") in the common speech. They like nothing better than when one says Bosanci (*Bosnevi*). Just as

¹ Lajoš Fekete, "Beiname (lakab), Personennamen (isim) und Apposition (na't) in den Oñer Muqata'a – deftern," *Acta Orientalia* (Budapest) 15 (1962): 97-110, here pp. 98ff.

² Annemarie Schimmel, *Von Ali bis Zaira. Namen und Namengebung in der islamischen Welt* (München, 1993), p. 118.

³ Hazim Šabanović, *Književnost Muslimana Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima. Bibliografija* (Sarajevo, 1973), pp. 717-727.

their language is pure so, too, are they quick-witted people who judge rightly.⁴ This is a case of two different names for the same notion.

As Muhamed Hadžijahić writes, "In oriental (Islamic) sources, whether originating from foreign (particularly Turkish) or local people, the people of Bosnia are designated by the term Bošnjak. Southern Slavs who became prominent in public life, politics, the military, and in literary and academic life in the Turkish Empire were called Bošnjak if they originated from Bosnia and Herzegovina. Herzegovinians, too, were usually regarded as Bošnjaks and were only occasionally called Herzegovinians (Herseglu). It is a striking fact that many people from Bosnia who became prominent in public life in Turkey would rarely let slip the opportunity to indicate their Bosniac origin along with their given name."⁵

Converts, too, liked to identify themselves by an ethnonym, so that one meets given names accompanied by epithets such as *Măcar*, *Yehûdi*, *Frenk* (French, European),⁶ *Rûm* (Greek), *Al(d)man* (German), *Sîrp* (Serb), *Hırvât*, *Bulgâr*. How is it that the ethnonyms *Bosna(l)*, *Bosnavi* are so much more common than those relating to other Balkan lands and peoples?

Bosniac ethnogenesis and history alike are contingent on and determined by the country's central position and its continuity in territorial, political, state and legal terms. For as Mustafa Imamović, he notes, Bosnia, "... unlike the countries surrounding it, has never shifted nor been partitioned, but has maintained more or less the same area and borders throughout its history, from the first mention of the country in the mid-tenth century as a small country around the source and upper course of the eponymous river to the Austro-Hungarian occupation and indeed to this very day. Its geopolitical heartland has always been the Sarajevo-Visoko-Zenica basin."⁷

Among new Muslims in this region, the given name was accompanied by a patronymic or surname, both formed from the father's name (*nomina patronymica*), with the former altering from generation to generation, whereas the essential feature of a surname was that it was inherited unaltered.

Since neither the Arabs nor the Turks had a tradition of surnames (as is true to this day in Iceland, for example), with the law on surnames, adopted only in 1935, not applicable to minorities,⁸ Islam had only an indirect influence on surnames in the Balkans.⁹ As a result, as well as the new Muslim given names of Islamized Slavs, the old Slav (pre-Islamic) surname also appears: this is true both in Bosnia and Herzegovina and elsewhere, but was a fairly widespread phenomenon in Bosnia.

⁴ Evlija Čelebi, *Putopis. Odlomci o jugoslavenskim zemljama* (Sarajevo, 1973), p. 121.

⁵ Muhamed Hadžijahić, *Od tradicije do identiteta (geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana)* (Zagreb, 1990), p. 18.

⁶ Olga Zirojević, "Oko naziva Frenk i Latin," *Prilozi za orijentalnu filologiju* (Sarajevo) 28-29 (1978-79): 375-385.

⁷ Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka* (Sarajevo, 1997), p. 25.

⁸ Klaus Kreiser, *Kleines Türkei - Lexikon. Wissenswertes über Land und Leute* (München, 1991), pp. 62f.

⁹ Miloš Mladenović, "Serbische Familiennamen osmanischer Herkunft," *Südostforschungen* (München) 19 (1960): 380-389, here p. 382.

For the most part, these were the sons of executed landed aristocrats with large or medium-sized holdings, who were taken captive and transported to Istanbul and other cities, where they embraced Islam, were given an education and made their careers in the Ottoman state hierarchy; the most famous of these were the son of herceg (Duke) Stjepan, Ahmed-Pasha Hercegović (Hersekoğlu, the Sultan's son-in-law), Sinan-Pasha Beg Obrenović, Hasan-Beg Mihajlović, Skender-Beg Vranješević, Mustafa-Beg Bogojević (Dautpašić), and Ali-Beg Vlahović.

There are also a few descendants of former Bosnian landed aristocrats (the Kovacević's, Ljubović's, Opuković's), but the greater number were the descendants of ordinary Bosnian folk who, thanks to their own abilities and military prowess, attained high positions and became men of property. Many of them retained their former (Slav) surnames (Predojević, Filipović, Popović).

Pre-Islamic, Slav surnames are also borne by quite a number of Muslim Balkan merchants (most of them from Bosnia),¹⁰ and by the inhabitants of towns or prominent members of society, as well as *kapudâns* and other military figures.

A significant number of Bosnian poets and belle-lettrists bear a Slav surname or patronymic, not always based on a given name (Anđelović, Goro, Gledjo, Svirac, Ridanović).¹¹ In the case of the patronymics or surnames of new Muslims, particularly in Bosnia, they were often derived from Islamic given names, or of other Turkish, Arabic or Persian nouns or adjectives (Abdulahović, Rustemović), often with a prefix or suffix (Hadžihasanović, Musakadić). Turks and Persians, too, who served in Bosnia, acquired property there and settled, also acquired surnames (the Čengić's, as well as the Behmenović's and Behmens). Oikonyms of local or foreign origin are also found here, again with -ić (the Adžemović's, the Gradašćević's).

To return to nicknames that were both descriptive of the person and a term of derision, and which remained unchanged for generations, thereby ultimately turning into surnames. According to the Sarajevo chronicler Mula Mustafa Bašeskija, many local Muslims in Sarajevo had a given name and a Slav nickname, and were often known in public only by their nickname, as was common: such as Krvavica, Gluho, Žmirko.¹²

In the case of women's given names, given that the influence of the Orient was primarily limited to male circles and women were kept apart, they were able to retain their national heritage. As Smail Balić notes,¹³ it was thus that Muslim women in Bosnia and Herzegovina still have local names such as Biserica, Bjanka, Muška, Srebrenka, Zlata, Zlatija.¹³

In the choice of names, the preference was for those that in some way (sonority or tone) recalled local names, such as Dika (from Sadika), Lida (from Halida). Ismet

¹⁰ Imamović, *Historija Bošnjaka*, pp. 155f.

¹¹ Toma Popović, "Trgovci muslimani u balkanskoj spoljnoj trgovini u XVI veku," *Istorijski časopis* (Beograd) 33 (1986): 57-82, here p. 59.

¹² Mula Mustafa Ševki Bašeskija, *Ljetopis (1766-1804)* (Sarajevo, 1968).

¹³ Smail Balić, *Das unbekannte Bosnien Europas Brücke zur islamischen Welt* (Köln, 1992), p. 114.

Smailović notes that until two or three hundred years ago Slav folk names such as Bjelan, Draga, Dragija, Zlata, Vila were to be found even among the most orthodox of Muslims in Bosnia and Herzegovina.¹⁴

Another distinctive feature of the Bosnian Muslims did not escape Evlija Čelebi either. "The people in this country pronounce their names in abbreviated form, so that instead of Mehmed they say Meho, instead of Ahmed-Ahmo, Šaban-Šabo, Ibrahim-Ibro, Zulfikar-Zuko, Hasan-Haso, Husein-Huso, Sulejman-Suljo, Alija-Aljo."¹⁵ Mula Mustafa Bašeskija, too, refers to the diminutive form of Bosnian Muslim names (Avdo, Meho, Mešak).¹⁶ Diminutive forms of a certain number of Bosnian (Turkish) merchants (Sali, Rahmo, Smailka) are also noted among Hungarian customs officers in Srem (eighteenth century).¹⁷

It was not unknown for pre-Islamic (Slav) nicknames, patronymics, surnames or clan names to be preserved in other parts of the Empire as well (in Kosovo, or among the Bulgarian Pomaks, for example), but never as so widespread a phenomenon as in Bosnia.

Indeed, as Suraiya Faroqhi notes, "from the ethnic perspective, the Ottoman upper class was highly variegated. There were even 'foreigners' who belonged to this class, such as Spaniards, Italians and Iranians who were brought to the country as captives or who came of their own accord as immigrants or defectors. Among the actual inhabitants of the Ottoman Empire, Anatolians, like Bosnians, Egyptians and Serbs, were employed in various military ranks and in the administration. Although there is no doubt that ethnically-based cliques developed, ethnic criteria were not a deciding factor for the acquisition of Ottoman upper-class status. This also explains why Turkish nationalism did not arise until much later than the nationalism of other ethnic groups who lived on Ottoman soil: not until the late nineteenth or early twentieth century."¹⁸

¹⁴ Ismet Smailović, *Muslimanska imena orijentalnog porijekla u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo, 1977), p. 47.

¹⁵ Čelebi, *Putopis. Odlomci o jugoslavenskim zemljama*, pp. 116ff.

¹⁶ Bašeskija, *Ljetopis (1766-1804)*.

¹⁷ Slavko Gavrilović, *Grada o balkanskim trgovcima u Ugarskoj XVIII veka. Carinarnice i kontumaci*, bk. 2 (Beograd, 1996).

¹⁸ Suraiya Faroqhi, *Kultur und Alltag im Osmanischen Reich. Vom Mittelalter bis zum Anfang des 20. Jahrhunderts* (München, 1995), p. 52.

Hatidža Čar-Drnda

REMNANTS OF THE *TİMÂR* SYSTEM IN THE BOSNIAN *VILÂYET* IN THE SECOND HALF OF THE NINETEENTH CENTURY

Almost from the moment it became part of the Ottoman state, Bosnia enjoyed special treatment within the state by comparison with the other provinces. This was reflected in the fact that it was primarily local people who were granted *zeâmet*s and *tîmâr*s, which was legalized in 1516 by a *kanûn-nâme* of Sultan Selim I.¹ The *kanûn-nâme* states: "And if [*zeâmet*s or *tîmâr*s] remain vacant, let them be granted to the people of the *vilâyet* who have been deprived of their property, equal to those *zeâmet*s or *tîmâr*s, and not to people deprived of property from other *sancâk*s." This privileged status was acquired as a result of the major contribution to the Ottoman conquests in the European part of the empire, as indicated by the fact that many prominent figures in the administrative hierarchy, as in culture and learning, were of Bosnian origin.² This special treatment became even more marked when the right to inherit *tîmâr*s and *zeâmet*s within the family was recognized, on condition that they performed the mandatory military service, of course. These were the so-called *ocaklık tîmâr*s, enacted into law by the *berâts* of the Bosnian *beylerbeyi* Mustafa Pasha of 4 July 1593, and confirmed by the Sultan's decree of 30 May 1594.³ With the institution of the *ocaklık tîmâr*, the soldiers of the Bosnian *eyâlet* were assured a material base, at a time when success was beginning to elude the Ottoman Empire and the opportunities for the acquisition of new or larger *tîmâr*s and *zeâmet*s were less and less certain. The usufruct of these properties was related to permanent military service. In the event that a *tîmâr* or *zeâmet* holder failed to respond to the call-up by the *âldâybeyi* of a given *sancâk*, he would lose his right to continued

¹ Hazim Šabanović, *Kanun-nama Bosanskog sandžaka iz 1516 godine, Kanuni i kanun-name za Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Škadarški sandžak* (Sarajevo, 1957), p. 26.

² Saifet Beg Bašagić-Redžepašić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine* (Sarajevo, 1900); *idem*, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* (Sarajevo, 1912); *idem*, *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini* (Sarajevo, 1986); Hazim Šabanović, *Književnost muslimana BiH na orijentalnim jezicima, Bibliografija* (Sarajevo, 1973).

³ Avdo Sućeska, "Evolucija u nasljeđivanju odžakluk timara u Bosanskom pašaluku," *Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine* (Sarajevo) 19 (1973): 31-42; Nedim Filipović, "Odžakluk timari u Bosni i Hercegovini," *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom* (Sarajevo) 5 (1955): 265-270.

Kad smo vec kod stranih knjiga:

We might pause now on identity labels and medieval communities: if we exclude some people on the periphery of this expanded Bosnia (some in the north and west who might identify themselves as Croatians and some in Hum who might call themselves Serbs or members of the Serbian church), we do not find Bosnians calling themselves Serbs or Croats. If they wanted a major label, they called themselves Bosnians. We cannot say whether they conceived this term as an ethnic one or whether it meant being a member (subject) of a Bosnian state. These people in Bosnia also often used more local identity labels, regional ones such as Hum, or Donji kraj.

When we turn to the geographical locations of the various religious groups, we find Catholics to the north and west of greater Bosnia—the areas Kotromanić annexed to his state—

The Muslims of Bosnia-Herzegovina by Mark Pinson, Roy P. Mottahedeh page 8

We do not find Bosnians calling themselves Serbs or Croats.

physical destruction of a large section of the feudal nobility) resulted in the *de facto* destruction of the Croatian state.

To these processes the Slav peasantry were in large measure indifferent:

the peasants had become second class citizens and cared little for the struggle against the Ottomans and thought that there was little to choose between one serfdom and another. Sometimes they fancied that the Ottoman yoke was lighter than that of the Hungarian lords and it was a people totally demoralized that confronted the great conflicts of the sixteenth century.

(Bérenger, 1994:111, cf. p. 157)

As Bérenger points out, the sixteenth century was marked by bitter wars between peasantry and nobility. To set these aside in order to postulate confrontation between a unified "Christian" West and the alien hordes of Islam is to indulge an extremely one-sided account of history.

Although Croatian historians have insisted upon the preservation of a "relic" of independence lying along what is now the Slovene-Croatian border, this seems to rest upon legal niceties rather than socio-political reality. Stavrianos affirms that in this period the Venetian possessions "represented the only significant challenge to Ottoman hegemony in the Balkans" (Stavrianos 1958:65; see also Fine 1987:590-5). Certainly, throughout most of the sixteenth century, the entire region continued to suffer periodic devastation by Ottoman raiders, whose expeditions regularly ranged as far as Kranj.

More significant than these intermittent depredations was the extent of depopulation. Many of the Slav population fled ahead of the Ottoman raiders, in many cases encouraged and led by the nobility (Sugar 1977:87-8). Unlike in Macedonia and Kosovo, however, the Ottomans were not able to bring in migrants to repopulate the area, and agriculture sank into neglect.

When they ran away the land rapidly deteriorated; spring floods and unregulated rivers, sand dunes and alkali flats produced a wasteland of marshes. Newly settled nomads working basic small *gifts* could not have survived under these conditions. The original damage caused by Suleyman I's first campaigns could possibly have been repaired had not the civil war between the two kings, Suleyman's numerous interventions, and finally the fact that the Habsburg-Ottoman wars, which lasted almost continuously until

1699, made these lands into a permanent frontier battlefield creating an erosion that can be observed even today.

(Sugar 1977:88)

The claim to the continuity of a state and a people is based upon the sustained claim to titular rights of the nobility *vis-à-vis* the Hungarian crown. These were developed and deployed throughout the nineteenth century by an aristocracy which was "Croatian" in that they occupied a specific juridical relationship to the Hungarian crown, in order to defend their political prerogatives. It is important, however, to distinguish "Croatian" identity in this sense from the modern concept of Croat ethnic identity. Many of these aristocrats were, measured by linguistic and other cultural criteria, often not "Croats" in this latter sense. The claim of the continuity of a "Croat nation" is intelligible within, and only within, this context, and is unintelligible if one tries to render it in terms of the continuous link between a state and nation. "Croat", like "Serb", is a construction which only acquires anything like its present form in the late nineteenth century.

Clearly the terms "Serb" and "Croat" were in existence during the later medieval period to describe what Smith has called *ethnies* of some kind (Smith 1986). When one examines accounts of the political process relating to this period, however, it is clear that these *ethnies* were significantly different in character in important respects from modern "nations". The historical actors on these occasions were not "nations" but the representatives of particular social élites.

Gellner describes such societies as "stratified horizontally segregated layers of military, administrative, clerical and sometimes commercial" ruling groups, superimposed upon "laterally insulated communities of agricultural producers" (Gellner 1983:9). The most significant features of the organisation of society at that time was the division between nobles and peasantries. Serbian and Croatian historians, in constructing the nation, have read back into the past the existence of unified "nations" which at that time were not there.

The affirmation of a less complicated historical pedigree is a vital part, however, of the process of constructing a nation which took place in the nineteenth century, when new élites, working under quite different structural constraints, sought to legitimate novel political forms by appeal to the supposed superior antiquity of their own "nations". National history, here as everywhere, is a fabrication, the telling of a story which helps to make sense of who "we" are (in

John B. Alcock-Explaining Yugoslavia pages 318-319

Croat like Serb is a construction which only acquires anything like its present form in the late 19 century

Srbin ili Hrvat je konstrukcija 19 vijeka.

only a halfway identity, not to be taken seriously by modern nationalists, it must be pointed out that the same non-ethnic connotations would have been true of the "national" labels of medieval Croats of Croatia and medieval Serbs of Serbia. In medieval Bosnia these identifying names, whether "Bosnian" or more narrowly regional like "Hum-ite," cut across religious communities: a local Catholic was as much a Bosnian as a member of the Bosnian Church was. And, owing to the Bosnian environment, those calling themselves Bosnians, regardless of religious denomination, came to share many specific values and characteristics that distinguished them from the Slavs in Dalmatia and those beyond the Sava and Drina rivers.

Throughout the later Middle Ages, the Bosnians maintained a relatively developed state tradition attached to a relatively stable territory. The larger states which were subsequently to incorporate Bosnia into their midst — the Ottoman empire, Austria-Hungary, and Yugoslavia — respected and reinforced that tradition by recognizing Bosnia as an administrative unit. Thus Bosnia has retained its territorial integrity, except for brief periods, for over 500 years since the passing of the medieval Bosnian kingdom. Despite claims of Serb and Croat nationalists that Bosnia is an artificial entity which lacks traditions, the historical record demonstrates that by having consistency in its approximate borders from the thirteenth century to the present, Bosnia has shown more durability than any territorial state or unit assembled by the Serbs or Croats.

The Ottomans conquered Bosnia and Herzegovina in the fifteenth century. In their administrative structure, they recognized Bosnia as a coherent unit, and for the greater part of their rule, from 1554 to 1878, Bosnia was a *beglerbeglik* or *vilayet* in its own right (consisting of at least three *sandžaks*: Bosnia, Zvornik,

and Herzegovina). The Ottomans categorized people not by ethnic labels but by religious ones: Muslims, Orthodox, Catholics, and Jews. In the Ottoman period there also occurred large-scale migrations and multi-directional conversions. Then, finally, in the nineteenth century, and particularly under the Austrian occupation which began in 1878, promoters of nationalism began spreading their ideas. According to their teaching, which gradually but increasingly found a responsive audience, if one was a Catholic, one was a Croat; and if one was Orthodox, then one was a Serb. But in terms of the actual origins of these Bosnian Catholics and Orthodox, this conclusion was nonsense. The population was greatly mixed as a result of the various migrations and many conversions. Thus it was not possible to determine with any accuracy, for example, if a modern Orthodox Christian was descended from a medieval Orthodox believer, a medieval Catholic, or a Bosnian Churchman. Moreover, the translation of one's religious denomination to Serb or Croat nationality also had no relevance to the area's population, since Bosnians before the nineteenth century had not described themselves as either Serbs or Croats.

A Bosnian's identity as a Bosnian — even if it originally referred to his geographical homeland or state membership — has roots going back many centuries, whereas the classification of any Christian Bosnian as a Serb or a Croat goes back barely a century. The idea of being a Bosnian Muslim in a "national" (as opposed to a religious) sense is even more recent. This is not meant to imply that one should discount the "national" feelings of a Bosnian who identifies as a Serb, Croat, or Muslim today; it simply means that the term "Bosnian" is not artificial and should be taken seriously too. And if a nationalist argues that many who adopt the identifying label "Bosnian" even today do

Bosnia and Herzegovina: a tradition betrayed by John V.A Fine and Robert J. Donia

A Bosnian's identity as a Bosnian goes back many centuries whereas the classification of any Christian Bosnian as a Serb or a Croats goes back barely a century.

Bosanski identitet ide unazad mnogo vjekova dok srpski i hrvatski jedva jedan vijek.

Citat iz knjige Noel Malcolm's book **Bosnia: a short history p.10**

*As for the question of whether the inhabitants of Bosnia were really Croat or really Serb in 1180, it cannot be answered, for two reasons: first, because we lack evidence, and secondly, because the question lacks meaning. We can say that the majority of the Bosnian territory (in 1180) was probably occupied by Croats - or at least, by Slavs under Croat rule - in the seventh century; but that is a tribal label which has little or no meaning five centuries later. The Bosnians were generally closer to the Croats in their religious and political history; but to apply the modern notion of Croat identity (something constructed in recent centuries out of religion, history, and language) to anyone in this period would be an anachronism. **All that one can sensibly say about the ethnic identity of the Bosnians is this: they were the Slavs who lived in Bosnia.***

"Bosnia a cultural history" Ivan Lovrenovic p 93

People called themselves Bosnjani in national term.

Lovrenovic argues that the term „Bosnian Croat“ dates only from the 19th century, and thus belongs among the phenomena of the modern era in Bosnia, above all the destruction of the Ottoman Empire and the great changes that it wrought in the region. While agreeing with Bosnian historian Srećko Džaja's thesis that Bosnia's Catholics had for centuries felt a kinship to the Catholics of Western Europe, he believes that „Croatization“ is a modern phenomenon, inseparable from the 19th-century ideology of bringing all Croats into one state, from political events following Austria's annexation of Bosnia, and from the concept of „Catholic Croatian national sentiment“ introduced by the church hierarchy. “Before the modern political use of “Croat” as the name of a nation near the end of the 19th century,” Lovrenovic writes, „... Bosnian Catholics with great pride considered Bosnia alone as their country and homeland...” Nearly 150 years of forgetting their Bosnian [pre-Catholic] roots produced the „self-ignorance“ of today's Bosnian Croats...

Yugoslavia as history by John R. Lampe p 23

receiving the equivalent of millet status, a privilege denied to the Roman church elsewhere in the empire.

The bulwark of the Ottoman order became the large number of Bosnian Slavs who converted to Islam. The controversy over those conversions and those converted has contributed enough to the twentieth-century bloodshed in Bosnia to merit further attention. The old presumption that only the adherents of the Bogomil heresy converted to Islam must be questioned. They were far too few, as we have seen. Even membership in the nominally Catholic Bosnian church amounted to maybe one-fifth of the roughly one-half million people in the former Bosnian state of the fifteenth century. Following the Ottoman conquest, a largely unforced process of conversion had made two-fifths of the total population Muslim by the middle of the sixteenth century. Some previous members of the Bosnian church, if only a few Orthodox, were surely included. More significantly, to the considerable degree that religious identity determined ethnic identity in the fifteenth and sixteenth centuries, the extent of the conversion calls into question the consciously Croat or Serb identity of much of the Bosnian population. Those distinct identities were not, however, long in emerging *after* the Ottoman conquest.

What attracted South Slav converts to Islam and what sort of Islam was it? We must not confuse the Sunni mainstream of the Ottoman Empire with the militant and fundamentalist Shiites far to the East. Nor was religious observance and rigor stressed in the Ottoman Sunni framework until the seventeenth century. Although the direct evidence of the Ottoman registers remains to be studied, recruitment through the *devşirme* system or the conversion of slaves (who could thereby obtain freedom) appears to have been most important in the longer run. In the short run, the legal rights that Muslims received in an urban milieu growing in size and sophistication during the sixteenth century made conversion advantageous.¹¹ For the overwhelmingly rural population, such rights and tax privileges attracted few of the small surviving nobility, but more of the Serb and Vlach leaders of upland villages that had adopted the "Vlach mode" of livestock pasturing and seasonal soldiering, whether before or after the Ottoman conquest. The Porte had a special role for these converted villages. All of them were designated as "Vlach," thus providing the basis for some later Croatian scholars to claim that "Serbs" outside of Serbia were all descendants of Vlachs. Because only limited imperial forces were available to man their frontiers against the organized military borders of Venice and the Habsburg monarchy, the Ottoman administration adopted their adversaries' system of fortresses garrisoned with local forces. They even called them

More significantly, to the considerable degree that religious identity determined ethnic identity in the 15 and 16 centuries, the extent of the conversions calls into question the consciously Croat or Serb identity of much of the Bosnian population.

The inh. of Bosnia are composed of **Bosniaks**, a race of Slavonian origin, who chiefly reside between the Verbas and Drinna; Servians, dwelling partly in the sandshak of Novibazar, and partly on the E. bank of the Drinna; Croats, whose abode is between the Verbas and Unna; Morlacks and Montenegrinos, principally situated in the sandshak of Hersek; Turks, who are settled in almost every town, and likewise people exclusively the district of Klinez; Armenians; a few Greeks; and lastly, Jews. The majority of the pop. are of the Greek faith; a portion of the **Bosniaks** and other inh. profess the Roman Catholic faith; the Turks and many of the Bosniaks adhere to Mohammedanism.

The civil administration of Bosnia is on the same footing as that of the other eyalets of the Turkish dominions. It is governed by a pasha of three tails, to whom the governors of the six sandshaks, who are pashas of two tails, are subordinate. The judicial system consists of a cadi, who ex-

The Penny Cyclopaedia of the Society for the Difussion of Useful Knowledge 1836

Jasna distinkcija između Bosnjaka i Osmanlija

The **Bosniaks** are of Slavonic origin; though mostly Mohammedans, they yield but an unwilling obedience to the Porte, and differ from the Turks in many usages—having but one wife, and treating their women with consideration.

Bosnia was anciently included in Lower Pannonia. In the middle ages it first belonged to the Eastern empire, and afterward became a separate kingdom, dependant upon Hungary. The Turks conquered it in 1480, after a war of 17 years; but it was not till 1522 that Solyman the Magnificent finally annexed it to the Turkish dominions. (*Cannabich, Lehrbuch der Geog.*, p. 745, 746; *Von Zedlitz, Brief Surveu of Bosnia. &c.*)

McCullohs universal Gazetteer

I ovdje

Putopisac Ivan Mazuranic pise o animozitetu između Osmanlija i Bosnjaka.

niji Francez dođe, i on bi morao platiti harač lijepo kao pop. Harač se plaća koliko paša nametne.

U Bosni se govori ilirski pomiješano s turskim riječima to jest tamo s »eglendiše bošnjački«. Ujutro kad se sastanu, kažu: »Saba hajrosum!« odgovor: »Alah razosum!« uvečer: »Akšam hajrosum!« odgovor opet: »Alah razosum.« Riječi turske koje se u ovom pismu nalaze, sve sam na koncu sabrao, i pobilježio redom; među koje sam još primiješao i one koje u Bosni često u razgovoru napravo dolaze. A da bi čovjek hotio sve turske riječi popisati koje Bošnjaci miješaju, bila bi jih čitava knjižica. I oni svi znadu kazati ove misli u čistom ilirskom jeziku: ali jim to nikako čovjek ne može dokazati da to nije naški nego osmanlinski. Oni odmah kažu: »Hee, pak ti ne znaš još ni bošnjački, to nije osmanlinski nego bošnjački; helbetum (na primjer) kad ja rekнем 'saba hajrosum', to jest toliko kao: dobro jutro; a ti ćeš kazati: 'Alah razosum', to jest toliko kao da Bog da.«

»Salam alećum« ne smije nazvati nitko drugi nego samo Turčin Turčinu; a on odgovori: Alećum salam! Salam znači dvije stvari, pozdrav i blagoslov ti božji. Sačuvaj bože da bi čovjek muhamedancu nazvao salam! I ja sam jedanput nagazio za to; a još da nisam bio Švaba, bilo bi i gorega: nego su me drugi zagovorili, rekuć da Švaba ni sâm ne zna što je kazao.

Priča se kako je dvanaest Bošnjaka turske vjere zajedno pufovalo, pa kad dođoše na jedno polje, ali upaze gdje Osmanlije prema njim jašu. Oni se prestraše odmah i stanu se međ sobom tražiti ima li tko među njimi koji bi znao eglendišati osmanlinski, a jedan je bio hvalisav pak veli: »Valaha, ja dobro znadem osmanlinski.« Hajde, njega odmah postavie nek ide prvi; a kad se sretoše s Osmanlijami, on udilj kaže: »Salam alećum!« — A jedan Osmanlija zajedno mu odazove »Salam« i upita ga turski koliko još ima do sela: a svoj Bošnjo sad ne zna ni riječi dalje. Osmanlije se na to rasrde, potegnú nože od pojasa pak stanu psovati: »Anasine sitim, daur pezevenk!« Na to Bošnjaci bježi stranputice, a Osmanlije za njimi. Nego je Bog dao te je bila šuma blizu, i tako se naši Turci današnji dan spasiše. Kad su se Osmanlije vratile natrag, a ovi stanu vrhu toga vijećati kako su Osmanlije zli ljudi. Odgovori onaj koji se je za pametnijega

"OD STOLJEĆA SEDMOG TU ŽIVE HRVATI!
A SAMOPRIJE 100 I KUSUR GODINA BILI
VLASI ILI RAJA BOŠNJAČKA L O O L

držao: »Eeh, ta nisam li vam kazao da ima oko salama još mnogo kojekakvih prdeža!«

U Bosni se kršćani ne smiju zvati Bošnjaci: kad se reče Bošnjaci: onda muhamedovci samo sebe razumiju, a kršćani su samo raja bošnjačka, a drukčije vlasi; Bošnjaci i Osmanlije, premda su muhamedovci i jedan i drugi, opet se mrže strašno kao prava nebraća. — Bošnjak mrzi na Osmanliju, jerbo kaže da neima pod nebom gadnijega čovjeka od Osmanlije: a Osmanlija kaže da su Bošnjaci poturice, i da su gori od đaura; zato da jih treba davit i gaziti, nek se boje poturice, i nek znadu tko jim zapovijeda. I otuda dolazi da se Bošnjaci boje Osmanlija kao i kršćani od Bošnjaka Turaka.

Jedanput sam pitao trgovce koji prohode po svoj Europejskoj Turskoj, da kojim se jezikom najviše služi mogu? a oni rekoše: »Kud god pođeš, svuda možeš govoriti bošnjački.« — Da kako je u Stambolu? rekoh. — »U Stambolu je, vele, pak sve bošnjački, samo malo osmanlijski i grčki.« Ali oni toga nikako ne poznaju da tude riječi u svoj jezik miješaju, nego još vele da Osmanlija bošnjačke riječi miješa; a koliko god Kranjci i Stajerci imaju njemačkih riječi, toliko Bošnjaci, ili bojim se još više, turskih imaju. Oni kazuju da sva švapska zemlja bošnjački eglendiše; osim već tamo negdje daleko, gdje ima pravih Švaba: ali da se je već sve, brajne, po švapskom jeziku pokvarilo, i zato da oni teško razumiju kad su na sastanku sa Švabami.

Pravoga turskoga jezika se manje čuje u Bosni nego u Srbiji: jerbo ga u Srbiji čaršilije smatraju kao nekakav izobražen jezik, i zato svaki varošanin govori turski. A u Sarajevu ima dosta aga koji ne znaju nego bošnjački. I premda pašā sarajevski dobro znade turski, arapski i arnautski, zato mu ipak nije drago da tko pred njim turski razgovara. Ako mu tko po turski što kaže, a on uvijek bošnjački odgovara, i kaže »da je naš slavni bošnjački jezik od svih najljepši na svijetu.«

U Bosni ima najviše kršćanske vjere istočne ispovijedi, zatim su muhamedovci, a za njimi slijede kršćani zapadne ispovijedi: a Židova ima najmanje, nu ipak ima i njih dosta. O vjeri kršćanskoj mi ne treba govoriti; jerbo smo se odavna

Sada slijede skenovi iz naučnih skupova na fakultetu u Sarajevu, skenovi izlaganja

Marka Attila Hoare uglednog Britanskog historičara.

UDK 329.73(497.6)“1878/1918”

Prilaganja sa naučnih skupova

ULOGA AUSTRO-UGARSKE VLASTI U NASTANKU BOSANSKIH NACIONALNIH POKRETA

Marko Attila Hoare

Pokojni profesor Adrian Hastings – čovjek koga su Bosna i Hercegovina i njena historija živo zanimala – iznio je u svojoj knjizi “The Construction of Nationhood” (bosanski prijevod pod naslovom “Gradnja nacionaliteta” objavio je 2003. godine u prijevodu Miroslava Jančića sarajevski izdavač Buybook, prim. prev.) tezu da nacije i nacionalizam prirodnije odgovaraju kršćanskom svijetu, i da su se samo s velikim teškoćama prenosile u islamski svijet. Hastings je suprotstavio kršćanstvo, sa njegovim prihvatanjem lingvističkih različitosti i njegovim prikazivanjem svijeta podijeljenog na mnoštvo nacionalnosti, sa islamom, sa njegovim odbacivanjem nacionalnih podjela i insistiranjem na jednom jedinom svetom jeziku – arapskom.¹ Hastingsova teza izazovna je za razmišljanje i služi kao dobro polazište za raspravu o slučaju Bosne i Hercegovine, zemlje koja leži na granici između kršćanskog i muslimanskog svijeta.

Austro-ugarski period u bosanskoj historiji je onaj u kojem je Bosna prešla iz vladavine Islamskog carstva u vladavinu Kršćanskog carstva. Austro-ugarski period je, dakle, bio od ključnog značaja. Moderni nacionalisti vole projicirati postojanje svojih nacija u davnu prošlost. A opet, to je ahistorijsko i nenaučno. Zemlja i država ili pokrajina koja se zove Bosna i Hercegovina postoji, u gotovo u neprekinutom kontinuitetu, barem od 10. stoljeća. Njeni stanovnici mogu se nazivati Bosancima ili Bošnjacima. Ali, savremena podjela Bosanaca na tri nacionalnosti – Srbe, Hrvate i Muslimane ili Bošnjake – skorašnjeg je porijekla. Konkretnije, podjela Bosanaca na tri različite nacionalnosti proizvod je osmanskog društvenog i političkog si-

¹ Adrian Hastings, *The Construction of Nationhood (Gradnja nacionaliteta)*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, str. 200-202.

stema, koji je bio organiziran na osnovu religijskih etničkih podjela. Pod osmanskim sistemom, Muslimani su uživali prevlast kao vojna, birokratska i zemljoposjednička elita. Kršćani i jevreji su politički i društveno bili podređeni, mada su uživali autonomiju koja se temeljila na postojanju njihovih vlastitih institucija. Taj osmanski sistem religijske segregacije položio je temelje za trojnu podjelu Bosanaca na Srbe, Hrvate i Muslimane, odnosno Bošnjake.²

Dakle, Srbi, Hrvati i muslimani-Bošnjaci su svi dijelom potomci srednjovjekovnih Bosanaca. Ali, zajedničko etničko porijeklo je manje značajno od religijskih podjela nakon osmanske ere. Naprimjer, Poljaci, Austrijanci, Nijemci, Mađari, Česi i Slovaci, koji su se naselili u Bosnu, pogotovo u austro-ugarskom periodu, asimilirani su u Hrvate;³ Albanci-muslimani, Turci, Cigani i drugi koji su se naselili u Bosni asimilirani su kao bosanski Muslimani;⁴ a Vlasi, Cincari, Cigani-pravoslavci, Grci i Armenci koji su naselili Bosnu asimilirani su kao Srbi.⁵ Bosanski Srbi, Hrvati i Muslimani mogli su asimilirati imigrante iste religije koji su došli izvan Bosne, ali nisu se sami mogli spojiti kako bi činili jedinstvenu, višereligijsku naciju. Tako su religijske podjele iz osmanskog perioda, ukorijenjene u muslimanskim privilegijama i kršćanskim autonomnim institucijama, izrasle u nacionalne podjele modernog perioda.

Potrebno je, međutim, pozabaviti se pitanjem o tome u kojem trenutku su se tri religijske zajednice iz pravoslavnih, kršćanskih i islamskih Bosanaca promijenile u Srbe, Hrvate i Muslimane u nacionalnom smislu. Liberalno vjerovanje, po kojem su religija i nacionalnost dvije potpuno zasebne kategorije, predstavlja prije ideal, nego tačan odraz stvarnog svijeta. Danas su Bošnjaci, Hrvati i Srbi nacionalnosti – oni mogu biti ateisti ili vjernici, ili, pak, mogu svoju vjeru smatrati za važnu oznaku svoje nacionalnosti. Ali, kada su se u austro-ugarskom periodu pojavili moderni bosanski pokreti, oni su, bar što se tiče Srba i Muslimana, započeli kao pokreti za odbranu prava koja su Bosanci uživali kao članovi svojih religijskih zajednica. Dakle, religija i nacionalnost bile su potpuno neodvojive.

² Marko Attila Hoare, *The History of Bosnia: From the Middle Ages to the Present Day (Historija Bosne: od Srednjeg vijeka do današnjih dana)*, Saqi Books, London, 2007, str. 41-45.

³ Marko Karamatić, *Franjevci Bosne Srebrene u vrijeme austrougarske uprave 1878-1914*, Svjetlo riječi, Sarajevo, 1992, str. 57-58.

⁴ Muhamed Hadžijahić, *Porijeklo bosanskih Muslimana*, Bosna, Sarajevo, 1990, str. 136-150.

⁵ Srećko M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine: Predemancipacijsko razdoblje 1463.-1804.*, Ziral, Mostar, 1999, str. 109.

Prije dolaska austro-ugarske vlasti, obrazovani Bosanci svih religijskih denominacija imali su zajednički osjećaj bosanskog identiteta i bili često veliki bosanski patrioti. Ali, taj zajednički bosanski patriotizam nije mogao evoluirati u zajedničku bosansku naciju. Mada je bosanska domovina bila inkubator za sve tri bosanske nacionalnosti, religija a ne domovina bila je ono što je činilo temelj njihove nacionalne samoidentifikacije. Prema Muhamedu Hadžijahiću, bosanski Muslimani, koji su se pod vodstvom Husein-kapetana Gradaševića 1830-tih godina pobunili protiv Osmanlija, sebe su doživljavali kao prave "Turke", istinske branitelje islama od "nevjernika" koje je predvodio sultan u Carigradu.⁶ Gradaševićeva pobuna predstavljala je, s pravom se može reći, proto-nacionalni oslobodilački pokret, mada je u suštini bila pokret bosanskih Muslimana. Pobunjeničke vođe nisu pokušavale osloboditi kršćanske kmetove njihove ekonomske i socijalne podređenosti muslimanskim zemljoposjednicima; upravo suprotno, oni su težili sačuvati tradicionalne muslimanske privilegije.⁷

Nacionalni pokret bosanskih Srba započet je 1860-tih godina nastojanjima manjine nacionalističkih aktivista da bosanske pravoslavce nauče da su oni zapravo Srbi. Ali ova nacionalistička manjina ostala je potpuno odvojena od težnji seljaka, koji su činili ogromnu većinu bosanskog pravoslavnog stanovništva. Tokom 1870-tih godina, ustanak bosanskih pravoslavaca protiv osmanskog sistema nije mogao sačuvati podršku naroda, zato što pobunjeničke vođe nisu uspjele odgovoriti na socijalne i ekonomske interese seljaštva. Pobunjeničke vođe su artikulirale srpski nacionalizam koji je težio uključiti u svoje okrilje muslimane i katolike. Ali, zato što nisu težili da oslobode kmetove od njihove pravne i socioekonomske podređenosti zemljoposjednicima, oni nisu uspjeli osvojiti masovnu podršku naroda – većini seljaka je važnija bila borba protiv eksploatacije zemljoposjednika, nego srpski nacionalistički ciljevi.⁸

Obrazovana bosanska katolička elita, koju ovdje prije svih predstavljaju franjevci, bila je prije dolaska austro-ugarske vlasti sklona sebe doživljavati kao Bošnjake, a ne kao Hrvate. Ali, masa bosanskih katolika sebe je doživljavala naprosto

⁶ Muhamed Hadžijahić, *Od tradicije do identiteta: Geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimanima*, Islamska zajednica Zagreb, Zagreb, 1990, str. 70.

⁷ Najbolju analizu Gradaševićeve pobune nudi knjiga Ahmeda S. Aličića, *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine*. Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1996. Međutim, Aličić naglašava međureligijsku prirodu te pobune, a umanjuje mjeru u kojoj je njene ciljeve definirala bosansko-muslimanska elita.

⁸ Vidjeti knjigu Milorada Ekmečića *Ustanak u Bosni, 1875-1878*, 3 izd., Službeni list SRJ Beograd, 1996.

kao katolike, a ne kao članove neke nacije.⁹ Prije uspostave austro-ugarske vlasti, dakle, imamo samo tragove nacionalnih pokreta koji će se kasnije pojaviti. A Time koje će vremenom ti nacionalni pokreti dobiti veoma su se razlikovale od onog što bi ovi prvi tragovi nagovještavali. Austro-ugarska okupacija Bosne 1878. godine značila je da je Bosna prešla iz carstva u kojem je religija bila glavna linija podjele u carstvo u kojem je nacionalnost predstavljala glavnu liniju podjele. Pod Habsburzima, Bosanci će razviti nacionalne pokrete slične onima koji postoje u drugim dijelovima Austro-Ugarskog carstva. Ali su ti nacionalni pokreti počeli kao pokreti za odbranu tradicionalnih prava bosanskih religijskih zajednica, pogotovo muslimanske i pravoslavne.

Okupacija Bosne i Hercegovine od strane jedne katoličke sile i njeno usvajanje prava da imenuje islamske i pravoslavne vjerske zvaničnike, zajedno sa prijetnim aktivnostima katoličkih misionara i promocijom "bosanske" nacionalnosti koja bi obuhvatala sve konfesije a koju je promovirala austro-ugarska uprava, djelovali su kao katalizator za pojavu srpskog i muslimanskog nacionalnog pokreta. Ovi pokreti su počeli kao pokreti za religijsku i obrazovnu autonomiju: muslimanski pokret zahtijevao je autonomnu muslimansku kontrolu nad vakufima i školama, a preko njih, i nad reisul-ulemom i Ulema-medžlisom.¹⁰ Srpski pokret zahtijevao je poštivanje autonomije tradicionalnih pravoslavnih lokalnih tijela – pravoslavnih crkvenih općina – koja bi imala kontrolu nad obrazovanjem i svećenstvom, te pravo na korištenje srpskog imena u javnom diskursu.¹¹ Ovi nacionalni pokreti su, dakle, bili tradicionalistički i religiozni u svojoj orijentaciji; drugim riječima, oni su još uvijek održavali osmansko naslijeđe Bosne.

Pokušaji vlasti da promoviraju bošnjačku nacionalnost privukli su veoma malo sljedbenika, prije svega manjinu u okviru muslimanske elite. Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak prihvatio je ideju bosanske nacije, ali većina članova bosanske mu-

⁹ O franjevcima i genezi nacionalnog identiteta bosanskih Hrvata, vidjeti u Karamatić, *Franjevci Bosne Srebrene u vrijeme Austro-ugarske uprave*; Ivan Lovrenović, *Bosanski Hrvati: Esej o agoniji jedne evropsko-orijentalne mikrokulture*, Durieux, Zagreb, 2002.

¹⁰ O muslimanskom pokretu za autonomiju pod austrougarskom vlašću, vidjeti Nusret Šehić, *Autonomistički pokret Muslimana za vrijeme austro-ugarske uprave u Bosni i Hercegovini*, Svjetlost, Sarajevo, 1980, i Robert J. Donia, *Islam under the double eagle: The Muslims of Bosnia and Hercegovina under Austro-Hungarian rule, 1878-1914 (Islam pod dvoglavim orlom: Muslimani Bosne i Hercegovine pod austro-ugarskom vlašću, 1878. – 1914.)*, Columbia University Press, New York, 1981.

¹¹ O srpskom pokretu za autonomiju pod austro-ugarskom vlašću, vidjeti Božo Madžar, *Pokret Srba Bosne i Hercegovine za vjersko-prosvjetnu samoupravu*, "Veselin Masleša", Sarajevo, 1982;

slimanske elite bila je sklonija sebe vidjeti kao muslimane i pripadnike vjerske zajednice, a ne kao pripadnike bošnjačke nacije.¹² Bosanski muslimani bili su nacija u praksi, ali je to bila nacija koja se identificirala kroz pripadnost zajedničkoj religiji, a ne bošnjaštvu. Tokom prve decenije 20. stoljeća propali su pokušaji ministra Kallaya da uguši nacionalne pokrete u samom začetku; vlasti su pregovorima došle do rješenja pitanja srpskog i muslimanskog pokreta kojima je udovoljeno većim njihovih zahtjeva za religioznom autonomijom. Stoga, sa postignutom religijskom i obrazovnom autonomijom, srpski i muslimanski nacionalni pokreti počinju se mobilizirati na osnovu političkih partija – sa uspostavljanjem Srpske narodne organizacije i Muslimanske narodne organizacije. To ih je približilo drugim nacionalnostima u Habsburškoj imperiji.

Za bosanske katolike, utjecaj većeg i moćnijeg hrvatskog nacionalnog pokreta, značio je kraj bošnjačke nacionalne ideje među njima i njihovu definitivnu asimilaciju u hrvatsku naciju, kako je to iskazano stvaranjem Hrvatske narodne zajednice. Moćni katalizator pojave moderne nacionalne svijesti među bosanskim Srbima i Hrvatima bilo je širenje, u austro-ugarskom periodu, srpskih i hrvatskih nacionalnih novina iz sadašnje Hrvatske, Dalmacije i Vojvodine u Bosnu i Hercegovinu.¹³ Time, bosanski Srbi i Hrvati postaju dio iste nacionalno definirane čitalačke publike kao i Srbi i Hrvati iz drugih dijelova monarhije. Benedict Anderson, u svom klasičnom teoretskom radu o stvaranju nacija "Nacija zamišljena zajednica", opisuje pojavu štamparskog kapitalizma kao glavnog katalizatora razvoja nacionalne svijesti.¹⁴ Ispostavit će se da bosanski slučaj potvrđuje njegovu hipotezu. U prvoj deceniji 20. stoljeća, došlo je i do pojave nacionalnih kulturnih društava Muslimana, Srba i Hrvata – "Gajret", "Prosvjeta" i "Napredak".

Ipak, nacionalne politike u Bosni i dalje su pod dominacijom pitanja koja proizlaze iz osmanskog naslijeđa – prije svega, pitanja zemljišne reforme – oslobađanja prvenstveno pravoslavnih kmetova nasuprot vlasničkim pravima muslimanske zemljoposjedničke klase. Ta podjela oko pitanja vlasništva nad zemljom činit će glavnu liniju podjele između srpskog i muslimanskog nacionalnog pokreta. Stoga je austro-ugarski period bio ključni u pogledu transformacije klasnog sukoba koji se temeljio na etničkoj podjeli u sukob između dva nacionalna pokreta. Unatoč sukobu

¹² Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Sejtarija, Sarajevo, 1998, str. 16-20.

¹³ O rađanju bosanske novinske industrije u 19. stoljeću, vidjeti Todor Kruševac, *Bosansko-hercegovački listovi u XIX veku*, "Veselin Masleša", Sarajevo, 1978.

¹⁴ Benedict Anderson, *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism (Zamišljene zajednice: Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma)*, 2. izdanje., Verso, London, 1991.

oko agrarnog pitanja, srpski i muslimanski nacionalni pokreti su se slagali u svom zahtjevu za autonomiju Bosne.¹⁵ Nakon aneksije Bosne 1908. godine Hrvatska narodna zajednica će im se pridružiti u zahtjevu da se veće ovlasti daju bosanskom Saboru.¹⁶

Cilj bosanske autonomije objedinio je političke klase svih religijskih zajednica Bosne iz vremena prije austro-ugarske okupacije, ali se sad formulirao na osnovu modernog zahtjeva, prvo za uvođenjem ustava i parlamenta a onda za davanjem veće vlasti parlamentu. Na taj način je austro-ugarska vlast osigurala okvir kroz koji se tradicionalni bosanski autonomizam mogao artikulirati na jednoj modernoj osnovi. U nastanku bosanske nacionalne politike zasnovane na trojnoj nacionalnoj podjeli između Hrvata, Srba i Muslimana, u austro-ugarskom razdoblju stvoren je sistem koji će potrajati do današnjih dana.

Bosanske nacionalne politike tad još uvijek nisu dobile konačnu formu. Važne promjene će se desiti u Kraljevini Jugoslaviji i Titovom periodu; među ostalima, tu je srpsko i hrvatsko odustajanje od pokušaja da asimiliraju Muslimane te podržavanje podjele Bosne; tu je i kasnije prihvatanje bošnjačkog nacionalnog imena umjesto muslimanskog kod Muslimana. Međutim, austro-ugarski period je odgovoran za utapanje bosanske politike u jugoslavensku politiku koja prihvata jedan širi, južnoslavenski svijet što će dovesti do uključivanja Bosne u Jugoslaviju. Nadalje, u austro-ugarskom periodu dolazi do početka industrijske revolucije, što će dovesti do kasnije pojave radničkog pokreta i bosanske komunističke organizacije.¹⁷ U tom smislu, austro-ugarski period odredio je cjelokupni tok kasnije nacionalne politike u Bosni. ■

¹⁵ Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnje-politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914.*, Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1997, str. 123-127.

¹⁶ Mirjana Gross, 'Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1914.', *Historijski zbornik*, no. 19-20, 1966-1967, str. 40-46.

¹⁷ Hoare, *The History of Bosnia (Historija Bosne)*, str. 153-159.

UDK 930.85(497.6)“1878/1918”

Izlaganja sa naučnih skupova

‘NAŠ’ MALI ‘ORIJENT’ JEDNO POSTKOLONIJALNO ČITANJE AUSTRIJSKIH I NJEMAČKIH KULTURALNIH NARATIVA O BOSNI I HERCEGOVINI 1878-1918.

Clemens Ruthner
(Beč/Dublin)

Ovaj esej predstavlja osnov za istraživački projekt¹ koji bi se bavio kulturalnom konstrukcijom “drugosti” u austrijskim (i njemačkim) tekstovima koji se bave Bosnom i Hercegovinom između 1878. i 1918. godine; pristup je usklađen sa konceptualnim okvirom Edwarda Saïda, Marije Todorove, i drugih postkolonijalnih teoretičara. Moja radna hipoteza o habsburškom *kvazikolonijalizmu* u tom regionu može se potkrijepiti proučavanjem ne samo austrougarskih administrativnih mjera ili problematičnog pravnog statusa Bosne i Hercegovine u to doba, već i analizom narativa i diskursa unutar hegemonijske austrijske kulture tokom okupacije. Oni su projicirali, insinuirali, čak nametali svoje vlastite slike i konceptualne svjetove Bosni i Hercegovini – to su bile simboličke forme koje su cirkulirale između okupatora i okupiranog tokom četrdeset godina habsburškog perioda, u nekim slučajevima čak i mnogo duže.

Sekundarni radovi o francuskoj književnosti uveliko su pokazali, na primjerima čuvenih Napoleonovih, Chateaubriandovih, Nervalovih, Flaubertovih i Du Cam-povih, i brojnih drugih putovanja,² da je ‘Orijent’ predstavljao jedno veoma naroči-

¹ Konstruktionen des Fremden: Bosnien-Herzegowina in deutschsprachigen Texten 1878-1918, financirano sredstvima Special Research Fund (SFO) Univerziteta grada Antwerpena, Belgija.

² Vidjeti Stoll, André: Pogovor za: Flaubert, Gustave: *Reise in den Orient*. Uredili i preveli Reinhold Werner and André Stoll. Frankfurt/M.: Insel 1996 (it 1866), str. 363-414.

Historicar Clemens Ruther objasnjava da je religiozni identitet bio dominantan u to vrijeme, i objasnjava sta je oznacavao naziv Turcin za južne slavene, NAZIV TURCIN KAO I GRK ZA VLAHE JE IMAO ISKLJUCIVO RELIGIOZNE KONOTACIJE.

nametnute slike i formule osmišljene u Zapadnoj Evropi. Intelektualna historija tog odgovora bi bila neka druga knjiga, prikaz kompleksnih kulturalnih strategija otpora, prihvatanja, neprihvatanja, saučesništva i kontranapada koje su primjenjivane u raznim dijelovima Istočne Evrope.¹⁹

Imagološki problemi, međutim, inherentni su već samom nazivu etničkih grupa koje su se mogle naći u Bosni i Hercegovini prije i nakon 1878. godine, a to je poteškoća koja se ne nalazi samo u tekstovima napisanim na njemačkom jeziku. Pitanje, stoga, nije samo da li se uistinu svi katolici jednostavno mogu/moraju označiti kao Hrvati, svi pravoslavci kao Srbi, a svi muslimani kao "Bošnjaci", kako se to obično čini u naše doba²⁰ – jer doista oni su svi i Bosanci. Jednako je važno u ovom pogledu i stvaranje jednog naglašenog hercegovačkog identiteta, koji je, gdje god da se pojavi, često situiran topografski te podložan i procesu utvrđivanja gendra. Tako Johann (János) von Asbóth (1845-1911), državni činovnik u zajedničkom austrougarskom Ministarstvu vanjskih poslova i član mađarskog Parlamenta, piše o Hercegovini:

Sve ovo, teške, solidne, skoro bastionskog karaktera kuće, kao i samo okruženje, daje cijelom krajoliku jedan prkosan, prijeteći karakter, koji se odnosio i na stanovnike. Prkosni, ponosni, jaki muškarci sa preovlađujućim južnjačkim crtama, skoro svi smeđi (tamni), dok se u Bosni može vidjeti mnogo plave kose, Narodna nošnja je bliža crnogorskoj, nego turskoj, koja ipak preovladava u Bosni. Žene također stoje iznad Bošnjakinja. Posljednjim također ne nedostaje na ljepoti, ali primijete se i plemeniti izgledi i fizionomije. Tamošnje žene su uglavnom ravnih grudi, dok su ove s mnogo razvijenijim grudnim oblinama²¹

I onda kao i danas, 'zapadni' autori koji su u Bosnu i Hercegovinu dolazili izvana često su se suočavali sa kompleksnošću koja odbija da se uklopi u 'modernu' kategoriju nacije – zbog čega smjesta ponovno iskršava diskurs o kulturalnom 'nedostatku'. U svojoj knjizi o Bosni i Hercegovini iz 1889. godine, objavljenoj u seriji *Die Länder Österreich-Ungarns in Wort und Bild* (Austro-ugarske zemlje u slici i riječi), Moriz Hoernes iskazuje mišljenje da:

Tu nacionalnu vezu, koja ujedinjuje izrazitu većinu starosjedilačkog stanovništva Bosne i Hercegovine [...] nosioci istih ne osjećaju. Oni nisu kulturološki dovolj-

¹⁹ Wolff, Larry: *Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford: Stanford UP, 1994, str. 373.

²⁰ O ovome, vidjeti i Malcolm, Noel: *Bosnia. A Short History*. New York: New York UP 1994, Pan Macmillan, 1996, 2002, str. 148f.

²¹ Asbóth, Johann von: *Bosnien und die Herzegowina. Reisebilder und Skizzen*. Vienna: Hölder 1888, str. 242. Ostali autori poput Moriza Hoernesa i Roberta Michela naglašavaju "melanholiju" Hercegovaca, vidjeti Okuka/Rehder, 1994, str. 45 i 72.

no razvijeni, da bi se, zbog zajedničkog jezika, osjećali kao jedna cjelina, kao jedan narod. Umjesto jezika kao ujedinjujućeg faktora, ovdje konfesija zauzima mjesto; na pitanje o svom podrijetlu oni ne odgovaraju kao zapadni Europljani, koji kažu: ja sam Englez, Francuz ili Nijemac, već se kod njih to zove: ja sam Turčin, Pravoslavac (grko-pravoslavac) i Latin (rimokatolik).²²

Sudeći prema činjenici da je u to doba čak i egzonijske i endonijske termine jedva bilo moguće međusobno pomiriti, zadatak utvrđivanja etnografskih/etničkih prilika u Bosni i Hercegovini izgleda da je u 19. stoljeću bio čak kompleksniji nego danas. U tekstovima na njemačkom jeziku iz tog perioda, naprimjer, muslimanski zivalj se često generalizira kao "Turci",²³ čime se stvarao dojam da su preobraćeni Južni Slaveni Bosne i Hercegovine ustvari *imigrirali* u taj region, kao što je to činila prijašnja elita osmanskih zvaničnika i funkcionera. Slična situacija se može naći u nekim starijim radovima koji olako označavaju sve pravoslavne Bosance i Hercegovce kao "Grke" ili "Vlahe", baš kao što se, upravo obrnuto, novi austro-njemački vladari, u tom regionu i drugdje u Jugoistočnoj Evropi, zbog jezika koji govore nazivaju Švabe²⁴. U tekstualnim dokumentima srpskog (pravoslavnog) i hrvatskog (katoličkog) življa, imamo, s druge strane, često opsežne argumentacije sa ciljem ubjeđivanja bosanskohercegovačkih muslimana da oni nemaju vlastiti nezavisni (kulturalni) identitet, već da su islamizirani Hrvati i/ili Srbi;²⁵ ta namjera je sasvim očita i u sljedećem odlomku njemačkog teksta anonimnog autora:

Ljudi koji danas nastanjuju provincije Bosnu i Hercegovinu (izuzev par tisuća muhamedanaca, čiji preci su došli iz Azije i Afrike i oko 3000 španskih jevreja) pripadaju jednoj rasi i govore jedan jezik: hrvatsko-srpski.²⁶

Kompleksni i disparatni set problema povezanih sa nomenklaturom 'etničkih grupa' nije jedino pitanje zanimljivo za analizu diskursa. Tu su i stereotipi koji sa austrijskog i njemačkog stanovništva nastoje legitimizirati prisustvo Habsburške mo-

²² Hoernes, Moriz: *Bosnien und die Herzegowina*. Vienna: K. Graeser 1889, str. 106. O Hoernesu vidjeti Stachel, 2003.

²³ Stoljeće kasnije ugledni historičar Robert A. Kann, 1977, str. 177, još uvijek pada u ovu konceptualnu zamku kada kategorizira bosanske Muslimane općenito kao "ljudi koji govore turski".

²⁴ Npr. Schmid, Ferdinand: *Bosnien und die Herzegowina unter der Verwaltung Österreich-Ungarns*. Leipzig: von Veit, 1914, str. 247, također to spominje.

²⁵ Vidjeti Malcolm, 1996/2002, str. 152.

²⁶ [Anonimni autor]: *Bosniens Gegenwart und nächste Zukunft*. Leipzig: Brockhaus 1886, str. 1 [dijelovi podvučeni].

Malo ljudi zna da je naziv Turčin imao negativne konotacije među Turskom elitom, pod tim terminom su se smatrali neobrazovani seljaci, dakle to je bio za njih pezorativni termin, oni su više tada preferirali naziv Osmanlije, to nam objasnjava Hugh Poulton u knjizi *Muslim identity and the Balkan state*.

extent to which Islamised Roma became assimilated into the mass of Turkish-speaking people. As for the Christian Bulgarians, the illiterate peasants in the countryside spoke the Slav vernacular, while the educated people in the towns became hellenised and spoke Greek.

While Christian populations therefore faced a threat of ethnic assimilation arising out of the nature of the *millet* system itself, Muslim populations in the Ottoman empire clearly faced a parallel threat of Turkification. However, it is important to note that the Ottoman state recognised no official differentiation by language or ethnicity among its Muslim citizens: till the end of the nineteenth century the modern notion of being a 'Turk' was alien to the Ottoman elites, who regarded themselves as Ottomans (*Osmanlı*). In fact the term 'Turk' had the connotation of uneducated peasant. Ottoman Turkish, the language of state, was not the vernacular of the Turkish-speaking masses, and along with being a Muslim, knowledge of it was a requirement of high office in the Ottoman state.⁹ In this, ethnicity *per se* was not a factor, and many Grand Vezirs and high officials were originally from Albanian, Muslim Slav or other Ottoman Muslim populations. In spite of this, vernacular Turkish became widespread as the mother-tongue among the Muslim and even Christian populations of Anatolia. However, this process was less pronounced in the Balkans.

The break-up of the Ottoman empire: Muslims in Orthodox Christian national states

The gradual loss of Ottoman control in the Balkans in the nineteenth century led to the emergence of small Orthodox Christian national states at the periphery of the peninsula. First to break away were Serbia in the north and Greece in the south, but these were

⁹ At least where Anatolia is concerned, modern scholarship gives credit to the Karamanids for the first establishment of Turkish as the basis of the official language. In the thirteenth century the Karamanids created a strong polity on the ruins of the Seljuk Sultanate. See M. Onder, 'Türkçenin Devlet Dili İlanını Yildönümü', in *Türk Dili*, vol. X, 1961, p. 507, quoted in David Kushner, *The Rise of Turkish Nationalism, 1876-1908*, London: Frank Cass, 1977, ff. to p. 90. However, this was not the same as demotic Turkish as spoken by the mass of the population.

joined later by Romania, Bulgaria and Montenegro. All these new states followed policies of aggressive expansion to enlarge themselves and incorporate their perceived fellow-nationals. Initially, this expansion was at the expense of the decaying Ottoman empire, but by the early twentieth century Greece, Bulgaria and Serbia were directly competing with each other for some regions – notably Macedonia.

After the establishment of the new Bulgaria following the Russo-Turkish War of 1877-8, a large number of Muslims emigrated to the rump Ottoman empire. This process, which was not confined to Bulgaria, has continued, with sizeable groups (Slavs and Albanians as well as Turks) later emigrating to what became the new Turkey. After 1953 Tito's Yugoslavia permitted the extensive emigration to Turkey of 'Turks' – a term extending in practice to Muslim Albanians and Slavs as well as ethnic Turks. Non-Turkish elements in this ongoing stream of migrants quickly became assimilated into the new Turkish identity propagated since the establishment of the Kemalist regime in Turkey. Turks in Greece have continuously emigrated to Turkey, a process facilitated by Article 19 of the current Greek Nationality Law which the Greek state has used to deny re-entry of Turks and to deprive ethnic Turks who leave the country, even for temporary periods, of their Greek citizenship.¹⁰ There are evidently close connections between Turkey and Muslim communities in the Balkans, many of them made up of ethnic Turks. However, Turkey also has an interest in maintaining close ties with Turkish Muslims who have emigrated from Turkey to Western Europe.¹¹

In spite of this emigration, sizeable Muslim communities remained in the new states. In Bulgaria, for example, there are a large number of Turks in the southern part of the country around Kürdzhalı, as well as in the north-east.¹² Large numbers of Turks also remained in what became Yugoslavia, concentrated

¹⁰ Article 19 states: 'A person who is of foreign origin leaving Greek territories without the intention of returning may be deprived of Greek citizenship.' H. Poulton, *op. cit.*, p. 185.

¹¹ The role of Turkey as a potential 'kin-state' for Muslims of different ethnic groups in the Balkans and Cyprus is discussed in Chapter 10, while the relationship between Muslim Turkish workers in Western Europe and Turkey is discussed in Chapter 11.

¹² See Chapter 4.

Znam da su vam skenovi dozlogrdili vise ali evo jos jedan radi se o skenu iz knjige *Ljetopis sutjeskog samostana* od fra Bone Benica(1708-1785), sami samostan je podignut da bi se zastitilo katolicko stanovnistvo od krstjana sredinom 14 vijeka, gdje fra dr. Ignacije Gavran u samom uvodu govori o terminima Grk, Latin, Turcin...

kao treću osobu. Neprijatno se dojmi čitatelja *Ljetopisa* Benićeve staračka slabost kad on (januara – februara 1780) ponovno naglasi: „I tako, dakle, ja, m. p. o. Bono Benić, dvokratni provincijal, bih komisarom”; ili kad spominje da bi biskup Bogdanović (1772) ostavio sigurno njega za svog zamjenika da nije bio teško bolestan; nema sumnje da to odgovara istini, ali ne djeluje skromno. Ovo zadovoljstvo samim sobom može se pripisati poodmakloj dobi. Inače je titulomanija bila opća slabost i značajka društva u kojem je živio. I treba istaknuti da je on do svojih položaja došao ne otimljući se za njih; ponekad je bio odsutan iz zbora glasača na kojem su mu iskazali povjerenje. A i to što je odbio biskupsku čast, koja mu je već bila dana, dovoljno govori o njegovoj umjerenosti i osjećaju odgovornosti.

On navodi kao najnormalniju stvar na svijetu – davanje mita, bilo da se radi o tome da se oslobode fratri, a i on sam od većeg davanja, ili od zatvora, ili da bi dobili parnicu. To, međutim, može sablazniti samo onoga koji ne uvažava da je bez mita kod turske vlasti i suda onog doba redovno bilo nemoguće dobiti bilo kakvo pravo, da je mito bilo naprosto ugrađeno u dekadentni sistem turske uprave XVIII. stoljeća. Tu dati mito nije ništa više nemoralno nego isкупiti ucjenu nad svojim imetkom ili svojim životom.

Netko će se, možda, zburado i nadmoćno smiješiti što Benić na dva tri mjesta – pri opisu putovanja u Španjolsku 1768. – spomene i dobro pogošćenje, dobro vino kojim je na nekoliko mjesta bio ponuđen. Meni se ta Benićeve crta čini sasvim ljudska i čini toga čovjeka još bliskijim.

Daleko nas više smetaju antagonizmi među vjerama, koji se očituju u nemilim oznakama: „Turčin”, „balija”, „Vlah”, „šizmatik”, „Grk”, „šokac”, „Latin”, „mrcojed”, u kojima uzima udjela i, inače obzirni, Benić, ponekad dodajući još i atribut „prokleti” uz riječ „Vlah” ili „šizmatik”. No ta kantonizacija ljudi u zatvorene antagonističke skupine bila je tada sociološka činjenica a ne izraz osobnog stava. Onu riječ „prokleti” ili „prokletac” možemo razumjeti, ako znamo kako su ogorčeni morali biti bosanski katolici i fratri na presizanje grčkih patrijarha i pravoslavnih vladika na franjevačke samostane, na pokušaje da podvrgnu fratre i katolike pod svoju vlast i ekonomsko izrab-